

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»

Απα-λύνοντας τον πόνο του άλλου:

**Η επισφαλειοποίηση της φροντίδας υπό το πρίσμα της
ανθρωπιστικής εργασίας με ασυνόδευτους ανηλίκους στην Ελλάδα**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αναστασία Καραγιάννη

Αθήνα, 2021

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»

Απα-λύνοντας τον πόνο του άλλου:

Η επισφαλειοποίηση της φροντίδας υπό το πρίσμα της
ανθρωπιστικής εργασίας με ασυνόδευτους ανηλίκους στην Ελλάδα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αναστασία Καραγιάννη

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Δήμητρα Κόφτη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Ουρανία Αστρινάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σοφία Βιδάλη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αναστασία Γ. Καραγιάννη, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση αυτής της διπλωματικής εργασίας, που σηματοδοτεί και το τέλος αυτού του κύκλου των μεταπτυχιακών μου σπουδών, θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω όλες τις καθηγήτριες και όλους τους καθηγητές μου, όλες τις συμφοιτήτριες και όλους τους συμφοιτητές μου, που συμπορεύτηκαν μαζί μου σε αυτό το αναστοχαστικό και περιπετειώδες ταξίδι.

Η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί χωρίς την υποστήριξη των ανθρώπων που, παραχωρώντας μου τις συνεντεύξεις, με βοήθησαν να αποκτήσω μία πληρέστερη κατανόηση σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνάς μου.

Επίσης, ευχαριστώ τις οικογένειές μου για την υπομονή και για την έμπρακτη υποστήριξή τους κατά τη διάρκεια αυτών των δύο χρόνων· δε θα είχα καταφέρει να φτάσω ως εδώ χωρίς το Γιώργο, την Αφροδίτη, την Κέλλυ, τη Μιράντα, τον άλλο Γιώργο, αλλά και την Κυριακή, που δεν είναι πια εδώ. Ιδιαίτερα όμως θέλω να ευχαριστήσω την Ιφιγένεια, ειδικά για εκείνη την πρώτη σπρωξιά που μου έδωσε και μου άλλαξε όλη τη ζωή, και που τελικά με έφερε στα μονοπάτια της ανθρωπολογίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της εργασίας, Δήμητρα Κόφτη, η διαρκής ενθάρρυνση και υποστήριξη της οποίας μου έδωσε το κίνητρο για την ολοκλήρωση αυτού του, κατά στιγμές, επίπονου εγχειρήματος. Και μαζί, τη Σοφία Βιδάλη και την Ουρανία Αστρινάκη, μέλη της τριμελούς επιτροπής, των οποίων οι κριτικές ματιές και τα εποικοδομητικά σχόλια συνέβαλαν καθοριστικά στην τελική διαμόρφωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract	5
Εισαγωγή	6
1.1 Α(πα)ξιώσεις της παιδικής προστασίας: Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως αποδέκτες ανθρωπιστικής βοήθειας στην Ελλάδα	10
1.2 Προς μία επανανάγνωση των όρων και των ορίων της ανθρωπιστικής εργασίας στην Ελλάδα	16
1.3 Μπορούμε να κάνουμε το κράτος να νοιαστεί; Ηθικοποιητικές διαστάσεις της ανθρωπιστικής εργασίας	22
2. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις	28
3.1 Η κυβερνολογική μίας ακραίας καθημερινότητας.....	31
3.2 Πειθαρχώντας το ανυπάκουο παιδί.....	35
3.3 Εκδικάζοντας το ποιος θα επιβιώσει	40
3.4 Προσκολλήσεις σε τυπικά καθήκοντα, και μία εξαίρεση στον κανόνα	42
3.5 Κατάρρευση του πλαισίου εν μέσω μίας νέας έκτακτης ανάγκης.....	45
Συζήτηση.....	48
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	53

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στο πεδίο της ανθρωπιστικής εργασίας και, πιο συγκεκριμένα, στους τρόπους με τους οποίους η εργασία αυτή επιτελείται από επαγγελματίες μη κυβερνητικών οργανώσεων που υποστηρίζουν ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Η έμφασή μου δίνεται στην αμφιθυμία που εκδηλώνουν οι ίδιοι οι επαγγελματίες όταν έρχονται αντιμέτωποι, τις περισσότερες φορές με βίαιο τρόπο, με τους περιορισμούς και τις αμφισημίες που χαρακτηρίζουν τον τομέα της παιδικής προστασίας στην Ελλάδα σήμερα. Στόχος της έρευνας είναι να μελετηθούν οι τρόποι με τους οποίους εκφράζεται και βιώνεται η βιοεξουσία από τις/τους επαγγελματίες μη κυβερνητικών οργανώσεων στο πλαίσιο της καθημερινής τους εργασίας. Παραπέρα, η έρευνα αυτή επιδιώκει να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους η πολιτική σφαίρα επηρεάζει, αλλά και επηρεάζεται από, την ανθρωπιστική ηθική. Απώτερος σκοπός είναι να κατανοήσω καλύτερα τις τροπικότητες διακυβέρνησης που εκδηλώνονται στο πλαίσιο μίας «βαθμιδωτής κυριαρχίας» σε ένα εδραιωμένο σύστημα διεθνικής νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας, καθώς και το πώς αυτές επικαθορίζουν τις δυναμικές στο πεδίο της ανθρωπιστικής εργασίας. Για να μπορέσω να προσεγγίσω την παραπάνω προβληματική, ξεκινώ εξετάζοντας τους όρους και τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται και αντιμετωπίζονται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, στην τομή μεταξύ ανθρωπιστικής αρωγής, μεταναστευτικής πολιτικής και παιδικής προστασίας. Επιπλέον, μελετώ τις συναρθρώσεις και τις αποκλίσεις του νεοφιλελευθερισμού και του ανθρωπισμού, συνομιλώντας με άλλες σχετικές έρευνες και εθνογραφίες. Τέλος, προβαίνω σε μία προβληματοποίηση και ιστορικοποίηση των συνθηκών στις οποίες αρθρώνεται η ανθρωπιστική εργασία που απευθύνεται σε ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες, προχωρώντας έπειτα στην εθνογραφική ανάλυση περιστατικών, όπως αυτά συζητιούνται μέσα από τις συνεντεύξεις που έχω συλλέξει από εργαζόμενες και εργαζόμενους μη κυβερνητικών οργανώσεων ή που ανακύπτουν μέσα από την προσωπική μου εμπλοκή στο πεδίο της ανθρωπιστικής εργασίας.

Λέξεις-κλειδιά

ανθρωπισμός, εργασία, πολιτική, παιδική προστασία, ασυνόδευτοι ανήλικοι

Abstract

The present study focuses on the field of humanitarian labour. More specifically, it engages with the ways that this type of labour is performed by professionals and frontline workers who, as a mandate, provide support to unaccompanied refugee and migrant minors. My emphasis is laid on the uncertainty that these workers/professionals express, as soon as they come across with the restraints and ambiguities of the child protection system in Greece today, while this encounter mostly is materialised in brutal ways. Within this scope, my main aim is to research the ways in which biopower is being expressed and perceived by the professionals/workers of non-governmental organisations in their daily working lives. Furthermore, this study also aims to unearth the ways in which the political sphere affects and is affected by the humanitarian ethics. My ultimate goal, though, is to better comprehend how the governing modalities that manifest themselves in the scheme of a “graduated sovereignty”, being articulated in the wider transnational system of neoliberal governmentality, actually affect the dynamics in the field of humanitarian labour. In an attempt to set a theoretical and empirical frame for the study, I look into the conditions and the ways that the category of the “unaccompanied minor” is constructed and construed in the intersection between the logics of humanitarian aid, migration policies and the child protection system. I then proceed to explore the ways in which the humanitarian reason intersects with or deviates from the logics and the agendas of neoliberalism, by citing relevant studies and ethnographies. Last but not least, before proceeding with the ethnographic analysis of selected incidents, I attempt to problematize and historicise the present context under study. Methodologically wise, the ethnographic material I engage with is based on interviews I conducted with professionals and frontline workers of non-governmental organisations, as well as on personal experiences I acquired while working in the field of humanitarian aid.

Keywords

humanitarianism, labour, policies, child protection, unaccompanied minors

Εισαγωγή

Ζούσε στο τοπικό, δημοτικό πάρκο επί μήνες, στο κρύο, στη βροχή, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Κάθε λογής άτομα τον πλησίαζαν στο πάρκο, προσπαθώντας να τον δαμάσουν με χρήματα ή με ένα ζεστό σπíti, για να πουλήσει τον εαυτό του. Και μια μέρα, το έκανε. Έβρεχε και δεν μπορούσε να αντέξει άλλο. Οπότε πήγε. Χρειαζόταν μια στέγη. Τι θα μπορούσα ειλικρινά να του πω, από τη στιγμή που δεν είχα τίποτα να του προσφέρω για να τον αποτρέψω;¹

Μαρτυρία επαγγελματία σε δομή φιλοξενίας ανηλίκων

Η παραπάνω μαρτυρία, με την οποία επιλέγω να υποδεχτώ τον/την αναγνώστη/τρια στην παρούσα διπλωματική εργασία, είναι δηλωτική των ακραίων και, εν τέλει, των επικίνδυνων συνθηκών με τις οποίες έρχονται συστηματικά αντιμέτωποι, τόσο στην Ελλάδα όσο και την Ευρώπη, πολλοί ασυνόδευτοι ανήλικοι υπήκοοι τρίτων χωρών. Τα παιδιά αυτά, τα οποία υποχρεούνται να προστατέψει το κάθε κράτος που τα υποδέχεται, βρίσκονται εγκλωβισμένα σε επισφαλή περιβάλλοντα εντός των οποίων καλούνται να επιβιώσουν, λόγω των παραλείψεων και της αποσπασματικότητας που χαρακτηρίζει τα υπάρχοντα συστήματα παιδικής προστασίας.²

Όμως, κάθε φορά που κι εγώ η ίδια επανέρχομαι στη μαρτυρία αυτή, νιώθω να διακατέχομαι από το βίωμα της απόκρισης που είχε πυροδοτηθεί τη στιγμή που την πρωτοδιάβαζα: έναν καταιγισμό θυμού, πόνου, θλίψης, αποστροφής, αδικίας, απόγνωσης, σφιξίματος· και μαζί, ένα περίεργο συναίσθημα συννενοχής, αφού, η συνθήκη που μου περιγράφει, μου μοιάζει εξαιρετικά οικεία. Έτσι, καθώς ξεκινώ να γράφω τη διπλωματική μου εργασία, την ίδια στιγμή παραδέχομαι ότι αποτελώ «προνομιούχα» συνομιλήτρια της παραπάνω μαρτυρίας. Κι αυτό διότι, ως εργαζόμενη σε μη κυβερνητικές οργανώσεις την τελευταία πενταετία (2016-2020), αντίκρισα κι εγώ τα επισφαλή περιβάλλοντα στα οποία εντοπίζονται, ασυνόδευτοι και μη, ανήλικοι

¹ Η μαρτυρία αυτή δόθηκε στο πλαίσιο της εθνικής μελέτης του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ για την κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων - Βλ. <https://tvxs.gr/news/ellada/paidia-ermaia> (30/1/2021).

² Άλλα δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα που συζητιούνται ευρέως κατά τη στιγμή της συγγραφής αυτής της εργασίας αφορούν: στην υπόθεση Λιγνάδη, που άνοιξε στις αρχές του 2021 και στις σχετικές κατηγορίες για σεξουαλική παρενόχληση και ενδεχόμενη κακοποίηση ασυνόδευτων ανηλίκων (βλ. <https://www.cnn.gr/ellada/story/255567/ypothesi-lignadi-nea-kefalaia-stin-eisaggeliki-ereyna-sto-proskinio-ta-asynodeyta-anilika>, 22/2/2021)· στο ανησυχητικό σύνδρομο παραίτησης που εμφανίζουν ασυνόδευτοι/ες ανήλικοι/ες στη Σουηδία (βλ. <https://www.lifo.gr/tropos-zois/health-fitness/i-megali-paraitisi-mystirio-me-toys-efiboyes-prosfyges-sti-soyvidias-poy>, 29/3/2021), μία κατάσταση που έχει καταγραφεί προγενέστερα και σε παιδιά που βρίσκονταν εγκλωβισμένα στις απάνθρωπες συνθήκες του κέντρου της Μόριας στη Λέσβο (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/oct/06/moria-refugee-camp-lesbos-traumatised-children>, 6/10/2019), οι οποίες διερευνήθηκαν και αναδείχθηκαν μετά το βίαιο θάνατο ενός δεκαπεντάχρονου ασυνόδευτου ανήλικου στο εν λόγω κέντρο.

πρόσφυγες και μετανάστες. Μάλιστα, η παρουσία μου σε αυτά τα περιβάλλοντα με έχει καταστήσει κι εμένα μάρτυρα αντίστοιχων περιστατικών και πραγματικοτήτων, όπως αυτά που περιγράφονται παραπάνω.³

Όντας εργαζόμενη στον ανθρωπιστικό τομέα, βρέθηκα πολλές φορές αντιμέτωπη με τις αντινομίες που εγγενώς τον χαρακτηρίζουν. Μέσα από τους διάφορους ρόλους που έχω αναλάβει (εκπαιδευτικός ανηλίκων, συντονίστρια ομάδων εκπαιδευτικών, διοικητική υπάλληλος, επιμορφώτρια στελεχών και επαγγελματιών πρώτης γραμμής), άκουσα ιστορίες για παιδιά, αλλά και γνώρισα η ίδια παιδιά, που ήταν εγκλωβισμένα σε ανοιχτές και κλειστές δομές φιλοξενίας προσφύγων και μεταναστών στα νησιά, στα χερσαία σύνορα ή στην ενδοχώρα· που έμεναν σε ξενώνες περιμένοντας για πολύ καιρό να επανενωθούν με τις οικογένειές τους· που ήταν άστεγα γιατί δεν υπήρχε δομή για να τα φιλοξενήσει, ή άλλα, που παρέμεναν έγκλειστα σε ακατάλληλες δομές -όπως σε αστυνομικά τμήματα- υπό το καθεστώς προστατευτικής φύλαξης για να μην αφεθούν στο δρόμο. Τις περισσότερες φορές, ένιωθα πως ο εκάστοτε εργασιακός ρόλος μου περιοριζόταν εξ ορισμού στο να κάνει ένα μέρος της καθημερινότητας αυτών των ανθρώπων σχετικά πιο υποφερτό. Πολλές φορές μάλιστα έπιανα τον εαυτό μου να αναρωτιέται σε ποιο βαθμό, μέσω της εργασίας μου, συναινούσα και συνεισέφερα στη συντήρηση ενός συστήματος που αναπαράγει εξαιρέσεις και αποκλεισμούς. Εκείνες ειδικά τις στιγμές με κατέβαλλε ένα αίσθημα ματαίωσης.

Οι καθημερινές συζητήσεις με συναδέλφους, μου επέτρεψαν να αντιληφθώ ότι τέτοιου είδους αμφισβητήσεις και ματαιώσεις σε σχέση με το ρόλο μας είναι συναισθήματα που οι περισσότερες και περισσότεροι από εμάς κατανοούμε και μοιραζόμαστε, ως εργαζόμενες και εργαζόμενοι στον τομέα της ανθρωπιστικής δράσης. Πρόκειται μάλιστα για συναισθήματα πολιτικά, που διαχέονται μεταξύ των σωμάτων που τελούν υπό καθεστώτα επισφάλειας, στο πλαίσιο μίας ανθρωπιστικής διακυβέρνησης που ασκείται με σκληρούς όρους βιοεξουσίας (Fassin, 2015· Ticktin, 2011· 2016).

Τα παραπάνω βιώματα και σκέψεις με οδήγησαν στα μονοπάτια της ανθρωπολογίας και, τελικά, με ενέπλεξαν σε μια απόπειρα αναστοχαστικού διαλόγου με τον ίδιο μου τον εαυτό, την ίδια στιγμή που συνειδητοποιούσα ότι είχα πια

³ Σημειώνεται ότι, από το Δεκέμβριο του 2020 δεν απασχολούμαι πλέον στον τομέα της ανθρωπιστικής εργασίας.

εξαντλήσει όλα τα ερμηνευτικά εργαλεία που θα μου επέτρεπαν να κατανοήσω επαρκώς τα γεγονότα αυτά στα οποία υπήρξα μάρτυρας. Και έτσι, καθόλου τυχαία, ο κύκλος των μεταπτυχιακών μου σπουδών κλείνει, με μία προσπάθεια να διερευνήσω και να καταλάβω συνολικότερα το πλαίσιο, το περιεχόμενο και τις αιχμές της ανθρωπιστικής εργασίας.

Συγκεκριμένα, η έρευνα που διενεργείται για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής, εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους επιτελείται η ανθρωπιστική εργασία από επαγγελματίες μη κυβερνητικών οργανώσεων που υποστηρίζουν ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Ωστόσο, έμφαση δίνεται στην αμφιθυμία που εκφράζουν οι ίδιοι οι επαγγελματίες όταν έρχονται αντιμέτωποι, τις περισσότερες φορές με βίαιο τρόπο, με τις αμφισημίες που χαρακτηρίζουν τον τομέα της παιδικής προστασίας στην Ελλάδα σήμερα, καθώς και σε άλλες διαστάσεις της συναισθηματικής και ηθικής εργασίας που χρειάζεται να καταβάλλουν καθημερινά στο εργασιακό τους πλαίσιο.

Σημειώνεται πως οι επαγγελματίες στους/στις οποίους/ες εστιάζει η έρευνα δεν ανήκουν στο διεθνές ή εκπατρισμένο προσωπικό μη κυβερνητικών οργανώσεων ή διεθνών οργανισμών και δεν καταλαμβάνουν υψηλές διοικητικές θέσεις. Ανήκουν όμως στο «ντόπιο» εργατικό δυναμικό (Pascusci, 2018a). Η εντοπιότητα εδώ δεν ορίζεται βάσει χαρακτηριστικών όπως η εθνικότητα, αλλά σχετίζεται με ένα συνδυασμό υλικών και συναισθηματικών παραγόντων που καθιστούν την εργασία των ανθρώπων αυτών επισφαλή.

Θα ήθελα να αναφέρω επίσης ότι, επιδιώκοντας να περιορίσω το πλαίσιο της έρευνας για να είμαι σε θέση να το προσεγγίσω, αποφάσισα να εστιάσω στον τομέα της παιδικής προστασίας στην Ελλάδα και, πιο συγκεκριμένα, σε εργαζόμενους/επαγγελματίες που απασχολούνται σε προγράμματα μη-κυβερνητικών οργανώσεων που υποστηρίζουν ασυνόδευτους ανήλικους, υπηκόους τρίτων χωρών. Ο βασικός λόγος που με οδήγησε σε ένα τέτοιο ερευνητικό σχεδιασμό σχετίζεται με το ότι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι χαρακτηρίζονται ως μία από τις πλέον ευάλωτες ομάδες του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού και η μορφή της φροντίδας που τους παρέχεται έχει αποτελέσει κρίσιμο πολιτικό διακύβευμα. Βέβαια, παρά την αναγνώριση της ευαλωτότητάς τους και παρά τις αξιώσεις περί προστασίας αυτών, που συχνά συζητιούνται έντονα στο δημόσιο λόγο, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι εξακολουθούν να έρχονται αντιμέτωποι με πολλαπλούς κινδύνους που ενδημούν στο υπάρχον σύστημα παιδικής προστασίας. Ένας ακόμη λόγος που με οδήγησε στο να εστιάσω

στην κατηγορία αυτή είναι η εμπειρία που απέκτησα στα πλαίσια διεπιστημονικών ομάδων που υποστήριζαν ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες, η οποία μου επιτρέπει να έχω μία καλύτερη κατανόηση των επιμέρους συνθηκών που σχετίζονται με την υπό μελέτη θεματική.

Για να μπορέσω να προσεγγίσω το παραπάνω ζήτημα, θεωρώ σκόπιμο να εξετάσω αρχικά τους όρους και τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται και αντιμετωπίζονται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, στην τομή μεταξύ ανθρωπιστικής αρωγής, μεταναστευτικής πολιτικής και παιδικής προστασίας. Ακολουθώντας, θα εστιάσω στις συναρθρώσεις και τις αποκλίσεις του νεοφιλελευθερισμού και του ανθρωπισμού, όπως εκφράστηκαν στην Ελλάδα, καθώς και στους τρόπους που αυτές επηρεάζουν τους ίδιους τους εργαζόμενους, συνομιλώντας σε αυτό το σημείο και με άλλες σχετικές έρευνες και εθνογραφίες. Επιπλέον, θα επιχειρήσω μία προβληματοποίηση και ιστορικοποίηση των συνθηκών εν μέσω των οποίων αρθρώνεται η ανθρωπιστική εργασία που απευθύνεται σε ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Στη βάση αυτής της πλαισίωσης θα αναλύσω στη συνέχεια περιστατικά που συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων που έχω συλλέξει από εργαζόμενες και εργαζόμενους μη κυβερνητικών οργανώσεων. Θα αναφερθώ όμως και σε περιστατικά στα οποία έχω υπάρξει μάρτυρας και έχω καταγράψει σε προσωπικά ημερολόγια και σημειώσεις πεδίου, όσο εργαζόμενοι σε προγράμματα για ασυνόδευτους ανήλικους. Λόγω της ιδιότυπης ιδιότητάς μου, όντας ταυτόχρονα ερευνήτρια και εργαζόμενη στον τομέα της ανθρωπιστικής δράσης, στο παρόν ερευνητικό εγχείρημα θα εφαρμόσω μία αυτοεθνογραφική προσέγγιση (βλ. Cabot, 2019· Khosravi, 2016).

1.1 Α(πα)ξιώσεις της παιδικής προστασίας: Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως αποδέκτες ανθρωπιστικής βοήθειας στην Ελλάδα

Τα κράτη, στη βάση των διεθνών συμβατικών τους υποχρεώσεων, δεσμεύονται να διασφαλίσουν ότι όλα τα παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης αντιμετωπίζονται πρωτίστως ως παιδιά, προκρίνοντας το βέλτιστο συμφέρον τους και προστατεύοντάς τα επαρκώς από κινδύνους που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν. Ιδιαίτερα, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι χρήζουν διπλής προστασίας, όντας παιδιά που βρίσκονται να διασχίζουν μόνα τους διεθνή σύνορα και που έρχονται αντιμέτωπα με ποικίλους κινδύνους, γεγονός που τα καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτα (Digidiki & Bhabha, 2017· Σπυροπούλου, 2016).

Η Ελλάδα έχει δεχτεί επανειλημμένως έντονες επικρίσεις μέσα στα χρόνια από αρκετούς ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς λόγω της μη εκπλήρωσης των υποχρεώσεων αυτών (Fili & Xythali, 2017· Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019). Οι καταγεγραμμένες ανεπάρκειες του συστήματος παιδικής προστασίας, όπως οι ταπεινωτικές συνθήκες διαβίωσης, οι ανύπαρκτες προβλέψεις για την υποδοχή, οι ανεπαρκείς και μη προσβάσιμες διαδικασίες για το άσυλο, η συστηματική κράτηση σε απάνθρωπες συνθήκες, οι επαναπροωθήσεις και η κακομεταχείριση παρεμποδίζουν την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων όλων των παιδιών, και ιδιαίτερα των ασυνόδευτων ανηλίκων, όπως αυτά προβλέπονται στην Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού,⁴ καθώς και από άλλα νομικά μέσα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019· Συνήγορος του Πολίτη, 2018). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, αν και τα τελευταία χρόνια οι προσπάθειες για την ενίσχυση του πλαισίου προστασίας των ασυνόδευτων παιδιών εντάθηκαν και, παράλληλα, εισήχθησαν ρυθμίσεις που επιχείρησαν να επιλύσουν μακροχρόνια ζητήματα προστασίας,⁵ μέχρι και σήμερα εξακολουθούν να εντοπίζονται κρίσιμα κενά⁶

⁴ Στην Ελλάδα επικυρώθηκε με τον Ν.2101/92.

⁵ Τα μέτρα αφορούν την ανάληψη από το Ε.Κ.Κ.Α. της ευθύνης για όλα τα θέματα που αφορούν τα ασυνόδευτα παιδιά, τη δημιουργία ειδικού τμήματος για την προστασία των ασυνόδευτων παιδιών, την εισαγωγή του συστήματος της επαγγελματικής επιτροπείας, την θέσπιση διαδικαστικών κανόνων για την αξιολόγηση και τον προσδιορισμό του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού και τέλος την δημιουργία μητρώου ασυνόδευτων παιδιών, μητρώου ξενώνων και μητρώου επαγγελματιών επιτρόπων. Επίσης, σημαντική εξέλιξη όσον αφορά την προώθηση των δομών εναλλακτικής φροντίδας συνιστά η λειτουργία διαμερισμάτων υποστηριζόμενης διαβίωσης για παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας και η προώθηση του θεσμού της αναδοχής (Συνήγορος του Πολίτη, 2018:10)

⁶ Η περιορισμένη δυναμικότητα των δομών φιλοξενίας και η προσφυγή στη συστηματική κράτηση ως απόκριση στην έλλειψη αυτή. Συγχρόνως, παρατηρείται αύξηση των δομών βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα, που προδίδει όμως την εργαλειώδη αντιμετώπιση του ζητήματος με την εύρεση έκτακτων λύσεων σύντομης διάρκειας. Τέλος, η εφαρμογή ενιαίων και αξιόπιστων διαδικασιών για τον προσδιορισμό της ηλικίας σε ολόκληρη την επικράτεια, η οποία να διασφαλίζει ταυτόχρονα τις

σε σχέση με το προστατευτικό πλαίσιο και τις υπηρεσίες στήριξής τους (Συνήγορος του Πολίτη, 2018).

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ορίζονται από το νομοθέτη⁷ ως εξαίρεση (Lems, Oester & Strasser, 2019) από το γενικότερο κανόνα της ποινικοποίησης της μετανάστευσης, τόσο λόγω της ανηλικότητάς τους, όσο και λόγω της στέρησης φροντίδας του γονέα ή του κηδεμόνα (Digidiki & Bhabha, 2017). Συνεπώς, λόγω ευαλωτότητας, τοποθετούνται σε μία προνομιακότερη θέση σε σχέση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες (De Graeve, 2015). Ταυτόχρονα, συνομολογείται η ηθικο-πολιτική υποχρέωση του κράτους να υποκαταστήσει, στοιχειωδώς τουλάχιστον, την εκλιπούσα φροντίδα. Γίνεται αντιληπτό όμως πως για να λάβουν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι αυτή τη φροντίδα, οι εμπειρίες ζωής τους αναμένεται να συμμορφωθούν ως προς το κυρίαρχο, πολιτισμικά διανοητό, δυτικό πρότυπο για την παιδική ηλικία, το οποίο άλλωστε διεκδικεί μία οικουμενική ισχύ (Μακρυνιώτη, 2019· Ticktin, 2016· Wernesjö, 2012). Εφόσον οι ασυνόδευτοι ανήλικοι κατασκευαστούν, στη βάση αυτού του προτύπου, ως ιδεώδεις «άλλοι», ως ιδεώδη θύματα που αξίζει να σωθούν, και όντας αποκηρυγμένοι πια στο περιθώριο της τάξης του πολιτικού, θα είναι σε θέση να διεκδικήσουν τα δικαιώματα που τους αντιστοιχούν βάσει νόμου (Αθανασίου & Τσιμουρή, 2013· Fassin, 2011· DeGooyer, Hunt, Maxwell & Moyn, 2018· Malkki 2010:58· Ticktin, 2011).

Παρατηρείται ότι η ύπαρξη ευαλωτότητας αποτελεί το μόνο πειστήριο και τη βασική προϋπόθεση για την απόδοση δικαιωμάτων και προστασίας στους ασυνόδευτους ανήλικους, όπως άλλωστε συμβαίνει και με το ευρύτερο πλαίσιο των ισχυουσών πολιτικών ασύλου (Ticktin, 2011). Συνεπώς, είναι εμφανές ότι οι όροι με τους οποίους αποφασίζεται ποιες ζωές αξίζει να σωθούν και ποιες όχι, αναπαράγουν τις εγκαθιδρυμένες σχέσεις εξουσίας των κυρίαρχων πολιτικών και οικονομικών συστημάτων των χωρών υποδοχής. Υπό αυτό το πρίσμα, θεωρείται δεδομένο και αναπόφευκτο πως κάποιοι θα κριθούν ως μη άξιοι προστασίας (Cabot, 2015).

απαραίτητες διαδικαστικές εγγυήσεις, παραμένει ανεπίλυτη και χρήζει ουσιαστικής παρέμβασης (Συνήγορος του Πολίτη, 2018:10-11).

⁷ Ως ασυνόδευτος ανήλικος ορίζεται όποιος ανήλικος «φθάνει στην Ελλάδα χωρίς να συνοδεύεται από πρόσωπο που ασκεί, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, τη γονική του μέριμνα ή την επιμέλειά του ή χωρίς να συνοδεύεται από ενήλικο συγγενή που ασκεί στην πράξη τη φροντίδα του και για όσο χρόνο η άσκηση των καθηκόντων αυτών δεν έχει ανατεθεί σε κάποιο άλλο πρόσωπο, σύμφωνα με το νόμο. Στον ορισμό αυτό περιλαμβάνεται και ο ανήλικος που παύει να συνοδεύεται μετά την είσοδό του στην Ελλάδα.» (Ν. 4554/2018, άρ. 13 παρ. 2)

Ακόμη, μέσα από τις κανονικοποιητικές αναπαραστάσεις και κατηγοριοποιήσεις, καθώς και με μηχανισμούς όπως η στατιστική, που παράγει κοινωνικές κατηγορίες για να χειραγωγήσει τις ερμηνευτικές και πολιτικές αποκρίσεις ως προς αυτές,⁸ ο εκάστοτε πληθυσμός που η γνωσιακή μονάδα της εξουσίας θέλει να πλαισιώσει, όπως στην περίπτωση μας ο πληθυσμός των ασυνόδευτων ανηλίκων, προσεγγίζεται ως μια ιδιαίτερη αντικειμενικότητα. Την πολιτική αυτή ορθολογικότητα, που εν τέλει έχει στόχο τη ρύθμιση και τον έλεγχο των πληθυσμών, ο Φουκώ την έχει ονομάσει «βιοεξουσία» (Αθανασίου, 2007:18).⁹

Από τα παραπάνω, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η πολιτική υποδοχής και αρωγής φαίνεται να ακολουθεί «δύο ρυθμούς» σε σχέση τους ασυνόδευτους ανήλικους (De Graeve, 2015· De Graeve, Vervliet & Derluyn, 2017), αμφιταλαντευόμενη ανάμεσα στην έκφραση συμπόνοιας και την επιβολή ελέγχου (Fassin, 2005· McLeigh, 2013), αφού, από τη μία, τους αντιμετωπίζει ως παιδιά-υποκείμενα δικαιωμάτων και, από την άλλη, ως παραβάτες της μεταναστευτικής νομοθεσίας (βλ. Engebrigsten, 2003). Ως ανάδραση στην αμφισημία αυτή που ενδημεί στις πολιτικές ασύλου (Rozakou, 2017a), οι ασυνόδευτοι ανήλικοι επικαλούνται την ευπάθειά τους κάθε φορά που χρειάζεται να έρθουν αντιμέτωποι με εκπροσώπους του συστήματος, ώστε να πείσουν για την «αλήθεια» του αιτήματός τους και έτσι να πιστοποιήσουν θεσμικά τις βιοϊστορίες τους (Cabot, 2013· Lems et al., 2019). Ευρισκόμενα σε αυτή τη θέση, τα ενεργά υποκείμενα τελικά διαπραγματεύονται τις ισχύουσες διακυβερνητικές πρακτικές, τις υιοθετούν, τις προσαρμόζουν, τις αποδέχονται και συναινούν σε αυτές ή τις αρνούνται και αντιστέκονται (Inda, 2005: 11). Όπως καταδείχθηκε και παραπάνω όμως, το βασικό διακύβευμα σε αυτές τις διαπραγματεύσεις παραμένει πάντα η απόδειξη της ευαλωτότητας. Έτσι, μέσα από τις χρονοβόρες και επίπονες διαδικασίες

⁸ Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία αφορούν μόνο μόνο ένα μέρος των ασυνόδευτων ανηλίκων που βρίσκονται στην επικράτεια, δηλαδή εκείνων που έχουν καταγραφεί από τις αρχές ως τέτοιοι, και άρα είναι ορατοί απέναντι στο σύστημα. Οι πολιτικές που αφορούν αυτή την ομάδα πληθυσμού διαμορφώνονται στη βάση της δυναμικής αυτών των στοιχείων.

⁹ Ο Φουκώ αντιπαραβάλλει τη βιοεξουσία με την κυριαρχία. Αυτές οι δύο μορφές διακυβέρνησης έχουν διαφορετικό σημείο εστίασης: η κυριαρχία προσβλέπει στον έλεγχο και την πειθάρχηση των ατομικών σωμάτων που εν-τοπίζονται στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης επικράτειας, ενώ η βιοεξουσία αποεδαφοποιείται –ή καλύτερα αποκρατικοποιείται– διευρύνοντας παράλληλα και τη σφαίρα δράσης της. Η λειτουργία της βιοεξουσίας είναι διττή: από τη μία πλευρά εστιάζει στη διαχείριση και τη χειραγωγή των ατομικών σωμάτων, με στόχο την παραγωγή λειτουργικών για το σύστημα και πειθήνιων ατόμων. Από την άλλη, λειτουργεί στο επίπεδο της «βιο-πολιτικής του πληθυσμού», «η οποία εστιάζει στην εμπλοκή του ανθρώπινου σώματος –ως βιο-κοινωνικής συλλογικότητας– στους θεσμικούς μηχανισμούς που ρυθμίζουν τη ζωή, την υγεία, την αναπαραγωγή, τη θνησιμότητα, το προσδόκιμο ζωής κ.ο.κ.». Η βιοεξουσία με άλλα λόγια καταδεικνύει πώς η διακυβέρνηση έχει αναλάβει το «καθήκον» της διαχείρισης των ατομικών σωμάτων και της συλλογικής ζωής (Αθανασίου 2007: 19· Inda 2005: 5).

ασύλου, θα επιβιώσουν τελικά μόνο κάποια αποδυναμωμένα υποκείμενα. Καθίσταται σαφές, λοιπόν, ότι η βιοεξουσία δεν λειτουργεί στο επίπεδο της υποτέλειας και του εξαναγκασμού, αλλά εισάγει τα ίδια τα άτομα και τους πληθυσμούς στο καθεστώς της αυτοκυριαρχίας, του αυτοελέγχου και της προσωπικής ευθύνης, μέσα από τους πολλαπλούς, περίπλοκους και διάχυτους μηχανισμούς της κυβερνητικής τεχνολογίας.

Στην πράξη, η διεκδίκηση δικαιωμάτων και αναγνώρισης μοιάζει τελικά να εξελίσσεται σε έναν μακρόχρονο αγώνα, που δεν οδηγεί παρά σε μία πειθαρχική ή αναμορφωτική συμπερίληψη των υποκειμένων ή και στον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, για να φτάσουν -μόνο κάποιοι από τους ανήλικους- στο σημείο να ικανοποιήσουν τα απολύτως βασικά τους δικαιώματα, όπως το να αποκτήσουν νομιμοποιητικά έγγραφα, ασφάλεια σε μια δομή φιλοξενίας ανηλίκων, πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα και ένα εξατομικευμένο πλάνο για το μέλλον τους, θα έχει χρειαστεί να μοιραστούν την ιστορία τους, εκθέτοντας το τραύμα και την ευπάθειά τους, πολλές φορές και απέναντι σε πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους και φορείς (Manesi, Liari & Gousetis, 2021· Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019).

Επιπλέον, με το θεσμό της αναδοχής να παραμένει σε διαρκή εκκρεμότητα, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι που βρίσκονται αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα διαβιούν σε λιγότερο ή περισσότερο επισφαλείς συνθήκες στέγασης. Όσοι εξ αυτών είναι καταγεγραμμένοι από το σύστημα ασύλου, διαμένουν σε δομές φιλοξενίας -σε ειδικούς χώρους ή μαζί με τον ευρύτερο πληθυσμό- που αυτή τη στιγμή τελούν υπό καθεστώς περιορισμού της ελευθερίας μετακίνησης, λόγω της πανδημίας COVID-19. Άλλοι φιλοξενούνται σε ξενώνες, που είναι μεν περισσότερο ασφαλείς από τις προαναφερόμενες δομές, αλλά που εκ των πραγμάτων έχουν περιορισμένη δυναμικότητα σε κλίνες και στους οποίους πολλές φορές προσφέρεται μία αποσπασματική και ελλειμματική φροντίδα. Κάποιοι που έχουν κλείσει τα δεκαοχτώ τους χρόνια τοποθετούνται σε διαμερίσματα υποστηριζόμενης διαβίωσης, όπου καλούνται να αναλάβουν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για την επιβίωσή τους, με πρόσχημα την ενηλικίωσή τους. Κάποιοι άλλοι όμως, ακόμη και κάτω των δεκαοχτώ ετών, εξακολουθούν να εντοπίζονται σε άτυπες και επισφαλείς συνθήκες στέγασης, παραμένοντας για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε αστεγία, όντας έτσι πολύ συχνά εκτεθειμένοι σε κυκλώματα εμπορίας και διακίνησης. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι μη καταγεγραμμένοι ασυνόδευτοι ανήλικοι παραμένουν αόρατοι για το υπάρχον σύστημα παιδικής προστασίας, γεγονός που τους καθιστά ακόμη πιο ευάλωτους απέναντι στους κινδύνους που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν.

Τη στιγμή της συγγραφής της παρούσας μελέτης, οι καταγεγραμμένοι ασυνόδευτοι ανήλικοι που βρίσκονται στην Ελλάδα είναι 3854 και το 92% εξ αυτών είναι αγόρια.¹⁰ Ως προς τις συνθήκες στέγασής τους, οι ανήλικοι αυτοί κατανέμονται σε δομές μακροχρόνιας φιλοξενίας (ξενώνες, διαμερίσματα υποστηριζόμενης διαβίωσης), σε δομές προσωρινής φιλοξενίας (ξενοδοχεία, Ασφαλείς Ζώνες), σε Ασφαλείς Χώρους στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), σε ανοιχτά κέντρα φιλοξενίας μαζί με τον ευρύτερο πληθυσμό, σε προστατευτική φύλαξη (κλειστό ΚΥΤ Φυλακίου, αστυνομικά τμήματα, κέντρα κράτησης), ενώ κάποιοι εντοπίζονται σε άτυπες και επισφαλείς συνθήκες στέγασης (αστεγία, φιλοξενία σε σπίτια, καταλήψεις).

Επιτομή τώρα της αμφιθυμίας του κρατικού συστήματος όσον αφορά την αντιμετώπιση των ασυνόδευτων ανηλίκων έχει αποτελέσει η απολύτως επισφαλής και παράδοση πρακτική της «προστατευτικής φύλαξης».¹¹ Αυτή, συνίσταται στον εγκλεισμό των ασυνόδευτων ανηλίκων σε κέντρα κράτησης ή σε αστυνομικά τμήματα με πρόσχημα την προστασία τους, μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες ταυτοποίησης ή και της ασφαλούς παραπομπής σε κατάλληλη δομή φιλοξενίας. Πρόκειται μάλιστα για μία πρακτική που μέχρι πρότινος λάμβανε χώρα συστηματικά και αδιακρίτως, λόγω των θεσμικών ανεπαρειών και των κενών που υφίστανται στο σύστημα υποδοχής, καθώς και στον ευρύτερο τομέα παιδικής προστασίας (Συνήγορος του Πολίτη, 2018).

Στο πλαίσιο της προστατευτικής φύλαξης, κατά την οποία οι ανήλικοι στερούνται παράτυπα την ελευθερία τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα,¹² έρχονται αντιμέτωποι με απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες διαβίωσης και μεταχείρισης, χωρίς να έχουν τις περισσότερες φορές κάποιο ένδικο βοήθημα για να τις αντιμετωπίσουν. Η πρακτική αυτή έχει δεχτεί ισχυρή κριτική από ευρωπαϊκούς θεσμούς, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο μάλιστα εξέδωσε σημαντικές καταδικαστικές αποφάσεις επί των σχετικών προσφυγών κατά της Ελλάδας.¹³ Τελικά, η πρακτική αυτή καταργήθηκε το Δεκέμβριο του 2020

¹⁰ Όπως επισημαίνεται και στη σχετική αναφορά, τα στοιχεία σε σχέση με τους ασυνόδευτους ανήλικους αλλάζουν δυναμικά και προσαρμόζονται αντιστοίχως μέσω ελέγχου και επαλήθευσης από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (<http://www.ekka.org.gr> – 31/3/2021).

¹¹ Βασισμένη στο άρθρο 118 του Προεδρικού Διατάγματος 141/1991, που σε καμία περίπτωση δε συνάδει με τις συνθήκες της σύγχρονης μετανάστευσης.

¹² Βλ. άρ. 37 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

¹³ Ειδικά για την πρακτική της προστατευτικής φύλαξης, βλ. την απόφαση επί της υποθέσεως *H.A. κ.λπ. κατά Ελλάδας*, που εξεδόθη στις 28/2/19 επί της προσφυγής υπ' αριθμόν 19951/16, καθώς και την απόφαση επί της υποθέσεως *SH.D. κ.λπ. κατά Ελλάδας, Αυστρίας, Κροατίας, Ουγγαρίας, Βόρειας Μακεδονίας, Σερβίας και Σλοβενίας* που εξεδόθη στις 13/6/19 επί της προσφυγής υπ' αριθμόν 14165/16.

(άρ. 43, Ν. 4760/2020), μία μέρα ακριβώς πριν την Παγκόσμια Ημέρα Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Μεταξύ 2020-21 εφαρμόστηκαν όμως και κάποιες νέες στρατηγικές στο πλαίσιο της προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων. Το 2020, στο πλαίσιο του σχεδίου δράσης για τη «διαχείριση της έκτακτης κατάστασης» στα εξωτερικά ευρωπαϊκά σύνορα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έδωσε αρχικά έμφαση στη μετακίνηση των ασυνόδευτων ανηλίκων από τα ελληνικά σύνορα και από την προστατευτική φύλαξη σε μεταβατικούς ξενώνες (Transit Hubs) στην ενδοχώρα. Απώτερος στόχος του σχεδίου αυτού είναι αυτοί οι ασυνόδευτοι ανήλικοι να μετεγκατασταθούν από την Ελλάδα σε άλλα κράτη-μέλη, και, αφετέρου, να βρεθούν βιώσιμες λύσεις για τους ασυνόδευτους ανήλικους που θα παραμείνουν στην Ελλάδα. Για την υλοποίηση αυτού του προγράμματος παρασχέθηκε αυξημένη χρηματοδοτική και επιχειρησιακή στήριξη τόσο στην Ελλάδα, όσο και στα κράτη-μέλη που συμμετέχουν.¹⁴ Το 2021 εγκαταστάθηκε και ο εθνικός μηχανισμός για τον έγκαιρο εντοπισμό και τη μεταφορά σε ασφαλή στέγαση παιδιών που είναι άστεγα ή διαβιούν σε επισφαλείς συνθήκες. Στόχος αυτού του μηχανισμού είναι να παρέχεται καθοδήγηση σε παιδιά, πολίτες, τοπικές και δημόσιες αρχές, σχετικά με τα βήματα και τις ενέργειες που πρέπει να πραγματοποιηθούν από τον εντοπισμό ενός ασυνόδευτου παιδιού μέχρι την τοποθέτησή του σε δομές επείγουσας φιλοξενίας.¹⁵

Βασικοί πάροχοι υπηρεσιών προς τους ασυνόδευτους ανήλικους, που υλοποιούν προγράμματα προς την κατεύθυνση που ορίζουν ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές όπως οι προαναφερόμενες, είναι μέχρι και σήμερα οι μη κυβερνητικές οργανώσεις. Αυτό που στην πράξη προσπαθεί να κάνει το προσωπικό των οργανώσεων αυτών καθημερινά, είναι να καλύψει τα κενά που είναι εγγενή στο σύστημα προστασίας του παιδιού, συχνά με μεγάλο προσωπικό κόστος, έχοντας στη διάθεσή του ελάχιστα εργαλεία και υποστήριξη. Σε κάθε περίπτωση, το προσωπικό αυτό «διαδραματίζει ζωτικό ρόλο ως προς το εάν ένα ανήλικο θα μπορέσει να προσπελάσει τα εμπόδια και να απολαύσει τα δικαιώματα που προβλέπονται στις Οδηγίες και τις

¹⁴ Το πρόγραμμα αυτό οργανώθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ελληνική Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, σε συνεργασία με οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών και την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Ασυλό. Περισσότερες πληροφορίες σχετικά εντοπίζονται στις αντίστοιχες ανακοινώσεις στον επίσημο ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_384, https://ec.europa.eu/cyprus/news/20200709_1_el, καθώς και https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_406 (1/2/2021)

¹⁵ Βλ. σχετική ανακοίνωση: <https://migration.gov.gr/en/se-leitoourgia-o-ethnikos-michanismos-gia-ton-entopismo-kai-tin-prostasia-asynodeyton-paidion-se-episfaleis-synthikes/>

Συμβάσεις, ή εάν θα απομείνει στο περιθώριο της κοινωνίας» (Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019:50). Ποιες είναι όμως αυτές οι οργανώσεις και ποιοι οι εργαζόμενοί τους; Πώς και πότε βρέθηκαν να υποστηρίζουν τους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες στη θέση του κράτους; Πώς βιώνουν οι τελικά εργαζόμενοί τους το ρόλο τους σε αυτό το πλαίσιο;

1.2 Προς μία επανανάγνωση των όρων και των ορίων της ανθρωπιστικής εργασίας στην Ελλάδα

Ο σύγχρονος ανθρωπισμός εδραιώνεται στην ανάδειξη και τη διαχείριση επισφαλών ή και οριακά απάνθρωπων συνθηκών, με την ηθική του δύναμη να απορρέει από τη φαινομενική σαφήνεια των ακραίων ή κρίσιμων καταστάσεων και την επιτακτική ανάγκη για δράση που αυτές συνεπάγονται (Redfield, 2010:173).¹⁶ Το καλοκαίρι του 2015 σηματοδοτήθηκε ως μία τέτοια κρίσιμη περίοδος (Cabot, 2015). Τότε, ένας πρωτόγνωρος αριθμός ανθρώπων κυρίως από εμπόλεμες ζώνες, περνούσε μέσω της θαλάσσιας οδού στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, για να συνεχίσει έπειτα από εκεί το ταξίδι προς την Ευρώπη, αναζητώντας άσυλο.

Σε εκείνη τη φάση, πολλές οργανώσεις βάσης και απλοί πολίτες κινητοποιήθηκαν σε τοπικό επίπεδο,¹⁷ προσφέροντάς άμεση βοήθεια ή ακόμη και διασώζοντας ανθρώπους που κινδύνευαν στη θάλασσα (Rozakou, 2016). Οι διαστάσεις που έλαβε η προβολή της απώλειας, του πένθους και της ανέχειας που χαρακτήριζαν την κατάσταση των νεοεισερχόμενων πληθυσμών πυροδότησε και σε υπερ-τοπικό επίπεδο μία ανάγκη για εμπλοκή και συνεισφορά. Έτσι, μεταξύ 2015-2016 ένα πλήθος επαγγελματιών ανθρωπιστών, ακτιβιστών, εθελοντών-τουριστών (voluntourists),

¹⁶ Οι καταστατικές εννοιολογήσεις της ανθρωπότητας είναι αυτές που ενεργοποιούν τον σύγχρονο ανθρωπισμό που εδράζεται στη σύμπραξη της λογικής με το συναίσθημα σε ένα πλαίσιο αξιακών και ηθικών κρίσεων. Η έννοια της ανθρωπότητας σηματοδοτεί ταυτόχρονα μια ηθική κατηγορία, που περιλαμβάνει όλα τα ανθρώπινα όντα βάσει μιας υποτιθέμενης κοινά βιωμένης εμπειρίας, όπου όλοι είμαστε αλληλέγγυοι (το ανθρώπινο γένος –humankind) και από την άλλη μια συναισθηματική-συγκινησιακή (affective) κίνηση προς τους άλλους, η οποία εκδηλώνεται μέσω της συμπόνιας (ανθρωπιά – humaneness) (Fassin, 2010: 271).

¹⁷ Τέτοιου είδους αποκρίσεις από τη μεριά της κοινωνίας των πολιτών δεν ήταν πρωτόγνωρες, παρά αποτέλεσαν συνέχεια προγενέστερων πρωτοβουλιών αλληλεγγύης, πολλές εκ των οποίων είχαν αναδυθεί ως αντί-δραση στις διαρθρωτικές αλλαγές που επιβλήθηκαν μέσω σκληρών μνημονιακών πολιτικών στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Οι πρωτοβουλίες αυτές εξέφραζαν μία οριζόντια κοινωνική πολιτική μέσω της αλληλοβοήθειας σε μη θεσμική, εθελοντική βάση (Cabot, 2016· Rakopoulos, 2015). Η αλληλεγγύη εδώ εκφράζεται ως ένας τύπος κοινωνικότητας με πολιτικό περιεχόμενο και ανατρεπτική δύναμη, που εδράζεται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις εμπρόθετης δράσης και εντάσσεται σε διαστάσεις προϊούσας πολιτικοποίησης πριν την κρίση, ενώ ταυτόχρονα συμφύεται με πιο παραδοσιακούς τύπους κοινωνικότητας, όπως η φιλοξενία, ιδιαίτερα όταν απευθύνεται σε ομάδες μη-πολιτών (Papataxiarchis, 2016· Ρακόπουλος, 2014· Ροζάκου, 2008).

καθώς και ερευνητών, μετέβη στην Ελλάδα για να συνδράμει, καθένας με το δικό του τρόπο και μέσα, στην υπάρχουσα κατάσταση (Cabot, 2019).

Το 2016, ιδιαίτερα μετά το κλείσιμο της βαλκανικής οδού, ξεκίνησε να χορηγείται ανθρωπιστική βοήθεια¹⁸ από την Ευρωπαϊκή Ένωση σε οργανώσεις των Ηνωμένων Εθνών, μη κυβερνητικές οργανώσεις και διεθνείς οργανισμούς, σε διαβούλευση με την ελληνική κυβέρνηση. Στόχος, μεταξύ άλλων, ήταν να παρασχεθεί έκτακτη βοήθεια στην Ελλάδα προκειμένου να αντιμετωπίσει τον μεγάλο αριθμό εισερχόμενων προσφύγων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016), που είχε εγκλωβιστεί πια εντός της επικράτειας σε απολύτως επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης. Οι φορείς αυτοί ξεκίνησαν τότε συστηματικά να επιχειρούν στη χώρα, φέρνοντας μαζί την τεχνογνωσία τους για να αντιμετωπίσουν μια «πρωτόγνωρη», για τα δεδομένα της Ευρώπης, ανθρωπιστική κρίση.¹⁹

Το ελληνικό κράτος υιοθέτησε ένα ρυθμιστικό ρόλο ως προς τις παραπάνω δραστηριότητες. Το 2016, η κυβέρνηση σύστησε ένα μητρώο μη κυβερνητικών οργανώσεων, ώστε να καταγραφούν και να πιστοποιηθούν όλες οι ομάδες και οι φορείς που δραστηριοποιούνταν στο πεδίο. Η όποια άρνηση στην πρόσκληση για θεσμοποίηση θα σηματοδοτούσε αυτόματα και την παρανομοποίηση των δράσεων εκείνων που θα έμεναν εκτός του μητρώου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αντιδράσεις, που εκφράστηκαν κυρίως από αυτόνομες συλλογικότητες και ομάδες εθελοντών, κάποιες εκ των οποίων τελικά αποφάσισαν ή εξαναγκάστηκαν να αναστείλουν τις δράσεις τους (Rozakou, 2017b· Ροζάκου, 2018).²⁰

Με αυτή την κίνηση το κράτος, προκειμένου να αντισταθμίσει τη δική του αδυναμία ή απροθυμία να καλύψει τις ανάγκες των ανθρώπων αυτών, επέδειξε ανεκτικότητα ως προς τις παραπάνω δραστηριότητες, προσπάθησε όμως ταυτόχρονα

¹⁸ Η ανθρωπιστική βοήθεια είναι ένας τομέας της εξωτερικής δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ανταποκρίνεται σε ανάγκες που προκύπτουν μετά από ανθρωπογενείς ή φυσικές καταστροφές που συμβαίνουν κυρίως σε τρίτες χώρες. Η Γενική Διεύθυνση Ευρωπαϊκής Πολιτικής Προστασίας και Ανθρωπιστικής Βοήθειας (ECHO) της Επιτροπής χρηματοδοτεί επιχειρήσεις παροχής βοήθειας και συντονίζει τις πολιτικές και τις δραστηριότητες των κρατών μελών. Βλ. περισσότερα στο <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/164/humanitarian-aid>.

¹⁹ Να σημειωθεί εδώ πως υπήρξαν μη-κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες βασίζονται σε ιδιωτικούς και όχι σε θεσμικούς πόρους για τη δράση τους, όπως οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα, διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο την πολιτική αυτονομία τους.

²⁰ Σε παρόμοια λογική, το 2020 συστάθηκε και το μητρώο των μελών μη-κυβερνητικών οργανώσεων, για την ένταξη στο οποίο, βασικό κριτήριο αποτελεί η υποβολή ενός καθαρού ποινικού μητρώου από τον εργαζόμενο/εθελοντή, επισημασιώνοντας περαιτέρω τον τομέα της ανθρωπιστικής εργασίας. Ενδεικτικό παράδειγμα εδώ η πρόσφατη απόλυση εργαζόμενου μη-κυβερνητικής οργάνωσης που δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις ένταξης στο μητρώο, όπως καταγγέλθηκε από τον ίδιο διαμέσου του Σωματείου Βάσης Εργαζομένων ΜΚΟ: <https://svemko.espivblogs.net/?p=1554> (9/2/2021)

να τις οριοθετήσει και να τις ελέγξει. Μια τέτοια στάση από τη μεριά του κράτους δεν είναι παράδοση, παρά συχνά απαντώμενη στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων καθεστώτων που αποκλείουν συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες του πληθυσμού από την ουσιαστική προστασία (βλ. Muehlebach, 2012). Τελικά, η έλευση του «πρόσφυγα» στην παρούσα συγκυρία, απλώς ανέδειξε τις υπάρχουσες δομικές αδυναμίες του κράτους, το οποίο από πριν δεν ήταν σε θέση να καλύψει τις ανάγκες ενός μεγάλου πληθυσμού -πολιτών και μη- στην επικράτειά του (Cabot, 2018).

Εκείνη την περίοδο λοιπόν, οι θεσμικοί, επίσημοι φορείς βρέθηκαν να κατέχουν μία σχετικά προνομιακή θέση όσον αφορά την ανθρωπιστική διακυβέρνηση στην Ελλάδα. Τα κινήματα αλληλεγγύης και οι εθελοντικές ομάδες τηρούσαν επιφυλάξεις και συχνά είχαν ανταγωνιστική σχέση σε σχέση με τη δράση των φορέων αυτών (Rozakou, 2017b), όπως φαίνεται και στη μαρτυρία μίας γυναίκας από τη Χίο, που το 2016 μου ανέφερε ότι:

Εδώ και καιρό εμείς (τοπικό κίνημα αλληλεγγύης) μαγειρεύαμε φαγητό, είχαμε δώσει σκηνές στους ανθρώπους που δεν είχαν πού να μείνουν, ψάχναμε στα ρούχα μας και στα ρούχα των παιδιών μας για να βρούμε κάτι να τους πάμε... Και ήρθε μια μέρα ο [διεθνής οργανισμός] και τους βλέπουμε μπροστά από μια κάμερα, να τα παρουσιάζουν όλα για δικά τους. Ακούς; Ο Κήπος Μας έγινε δικός τους. (...) Σιγά-σιγά ψάχναν και τρόπους για να μας βγάλουν εκτός, λέγοντας ας πούμε ότι όταν φτιάχναμε φαγητό στην κοινωνική κουζίνα δεν τηρούσαμε τις συνθήκες υγιεινής και ότι δε μπορούσαμε να συνεχίσουμε χωρίς έλεγχο...²¹

Στο παραπάνω παράδειγμα, περιγράφεται η απαλλοτρίωση των δράσεων του τοπικού κινήματος αλληλεγγύης από το διεθνή οργανισμό, όπως και μια έμμεση απαξίωση της εξωθεσμικής, ανεπίσημης εργασίας που προσέφεραν τα μέλη του, με απώτερο στόχο την άσκηση ελέγχου επ' αυτής. Σε μία πρώτη ανάγνωση, περιστατικά όπως το παραπάνω κάνουν λόγο για την ύπαρξη ρητών αντιφάσεων μεταξύ των αξιώσεων της αλληλεγγύης και του ανθρωπισμού. Στην πράξη βέβαια, φαίνεται ότι τα όρια μεταξύ των δύο είναι περισσότερο ασαφή, καθώς και ότι τίθενται υπό διαρκείς επαναδιαπραγματεύσεις (Rozakou, 2017b). Ενδεικτικά εδώ, παραμένοντας στο παράδειγμα της Χίου, γνωρίζω πως κάποιοι εκ των αλληλέγγυων του τοπικού κινήματος εντάχθηκαν τελικά στο εργατικό δυναμικό του εν λόγω διεθνούς οργανισμού· άλλες εθελοντικές ομάδες συνεργάστηκαν με μη κυβερνητικές οργανώσεις παρά την αρχική τους διστακτικότητα ή άρνηση.

Η υλοποίηση, τώρα, των δραστηριοτήτων των διεθνών οργανισμών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων προϋπέθετε την άμεση πρόσληψη ενός τεράστιου αριθμού

²¹ Απόσπασμα από προσωπικές σημειώσεις πεδίου.

ανθρώπων που θα αναλάμβαναν δράση στο πεδίο. Οι θέσεις αυτές προβλεπόταν να στελεχωθούν κυρίως από «ντόπιους», καθώς και από αιτούντες άσυλο. Στις θέσεις αυτές, οι εργαζόμενοι καλούνταν επί της ουσίας να επιτελέσουν το ρόλο του «πολιτισμικού διαμεσολαβητή» (Merry, 2006) ανάμεσα στα διοικητικά στελέχη και στον τοπικό πληθυσμό, μεταφράζοντας τις δυναμικές και τις ανάγκες του πεδίου σε διαχειρίσιμα και ερμηνεύσιμα δεδομένα για το φορέα και για το χρηματοδότη.²² Στο πλαίσιο μίας τέτοιας διοικητικής δομής όμως, οι εργαζόμενοι που είχαν άμεση και ουσιαστική επαφή με το πεδίο της δράσης τελικά αποκλείονταν συστηματικά από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Fechter & Hindman, 2011).

Οι ντόπιοι/ες αυτοί/ές εργαζόμενοι/ες, που κατά κανόνα εκτίθενται στο «πεδίο», στην πλειοψηφία τους συνάπτουν σχέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου με τους εργοδότες τους, ενώ άλλοι προσλαμβάνονται ακόμη και ως ελεύθεροι επαγγελματίες σε θέσεις που προϋποθέτουν μισθωτούς (Σίμογλου, 2018). Οι αποδοχές τους, δε, ορισμένες στη βάση του εθνικού εργατικού δικαίου, είναι χαμηλές, ιδιαίτερα σε σχέση με εκείνες των υψηλόβαθμων ή εκπαιδισμένων στελεχών, γεγονός που εγκαθιδρύει ανισότητες και ευνοεί τις συγκρούσεις μεταξύ του προσωπικού μίας οργάνωσης (Pascucci, 2018a). Όπως επισημαίνει η Σίμογλου (2018), οι ντόπιοι/ες αυτοί εργαζόμενοι/ες των οργανώσεων έχουν προσληφθεί από τις οργανώσεις έπειτα από μεγάλα διαστήματα ανεργίας, έχοντας ανάγκη να αποκτήσουν εργασιακή εμπειρία. Η ανάγκη τους αυτή πολλές φορές μειώνει τις απαιτήσεις τους σε σχέση με τον εργοδότη τους και, περαιτέρω, περιορίζει τη διεκδίκηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων. Βασικός λόγος των υποχωρήσεων τους είναι πως φοβούνται ότι θα επιστρέψουν στην ανεργία ή ακόμη και το γεγονός ότι μπορεί να έχουν δεχτεί άμεσες ή έμμεσες απειλές από τους ίδιους τους εργοδότες τους για συμμόρφωση, ως προς τις απαιτήσεις των προγραμμάτων τους.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ πως η ραγδαία ανάπτυξη του ανθρωπιστικού τομέα επήλθε μετά από μία περίοδο μακροχρόνιας ανεργίας και φτωχοποίησης μεγάλου μέρους του πληθυσμού στην Ελλάδα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποιοι εκ των εργαζόμενων ήταν ταυτόχρονα και οι ίδιοι αποδέκτες ανθρωπιστικής βοήθειας

²² Όπως επισημαίνει η Pascucci (2018a) η κάλυψη των χαμηλότερων ιεραρχικά θέσεων ενός οργανισμού από ντόπιους στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών παρεμβάσεων είναι μία κοινώς απαντώμενη πρακτική. Οι συνθήκες στις οποίες δραστηριοποιούνται οι εργαζόμενοι αυτοί είναι ιδιαίτερα επισφαλείς και σαφώς πιο δύσκολες από εκείνες των διοικητικών στελεχών, αφού εκτίθενται σε πολύ περισσότερους κινδύνους από τους δεύτερους, ενώ η υπαγωγή τους στους εν λόγω φορείς πολλές φορές καθιστά τη δράση και τα κίνητρά τους αμφιλεγόμενα από τον ντόπιο πληθυσμό (Merry, 2006).

(Cabot, 2016). Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πως, εν τέλει, ο ανθρωπισμός εμπλέκεται ακόμη βαθύτερα με τη διακυβέρνηση «γυμνών ζώων» (Agamben, 2005), δηλαδή ζώων που τα καθεστώτα νεοφιλελευθερισμού καθιστούν ως ανάξιες να βιωθούν και ανάξιες της πολιτικής και πολιτειακής προστασίας (Αθανασίου & Τσιμουρή, 2013· Feldman & Ticktin, 2010).

Από το τέλος του 2017, άρχισε να ασκείται πιο επιτακτικά πίεση τόσο από φορείς της κοινωνίας των πολιτών, όσο και από ευρωπαϊκά όργανα, ώστε να αναλάβει το ίδιο το κράτος την υποστήριξη του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού. Αυτό δεν κατέστη άμεσα δυνατό, έτσι, οι περισσότερες υπηρεσίες πέρασαν αρχικά στα χέρια των ελληνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, γεγονός που σηματοδοτούσε και την έλευση μίας μεταβατικής περιόδου.²³ Οι διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις αποχώρησαν τότε σταδιακά από τη χώρα ή δρομολόγησαν τις διαδικασίες για να ιδρύσουν υποκαταστήματα στην Ελλάδα και να συνεχίσουν έτσι μέρος των δραστηριοτήτων τους. Τα επόμενα χρόνια (2018-2019), οι ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις στράφηκαν σε ζητούμενα όπως η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η πρόσβαση στην αγορά εργασίας και η κοινωνική ένταξη των αιτούντων άσυλο και των αναγνωρισμένων προσφύγων που βρίσκονταν στην Ελλάδα.²⁴

Από το 2019 μέχρι σήμερα, η εντεινόμενη καταστολή της μετανάστευσης αποτυπώνεται πλέον μέσα από κρατικές πολιτικές όπως το σφράγισμα και ο διαρκής έλεγχος των συνόρων, οι καταγεγραμμένες παράνομες επαναπροωθήσεις,²⁵ ο προγραμματισμός για τη δημιουργία κλειστών δομών στα νησιά, καθώς και η αποσάθρωση των υπάρχοντων προγραμμάτων στήριξης και προστασίας αιτούντων άσυλο και αναγνωρισμένων προσφύγων. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, ιδιαίτερα εκείνες που καταγγέλλουν την κρατική αδιαφορία, τη βία και την καταστολή, στοχοποιούνται και υπονομεύονται επανειλημμένα από το κράτος. Εν τέλει, το 2021

²³ Η συνεργασία με τοπικούς παρόχους υπηρεσιών και η πρόσληψη ντόπιου προσωπικού είναι πάγιες τακτικές που εφαρμόζονται στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών επιχειρήσεων, αφού θεωρείται ότι μειώνουν το ρίσκο να υπάρξουν αντιστάσεις από την τοπική κοινωνία απέναντι στις δραστηριότητες του φορέα, αφού υπάρχει θετικός αντίκτυπος στην τοπική οικονομία από την εκάστοτε παρέμβαση (Hoffman, 2016).

²⁴ Βλ. για παράδειγμα το πρόγραμμα παροχής στέγασης σε διαμερίσματα για αιτούντες άσυλο (ESTIA) και το πρόγραμμα ένταξης για αναγνωρισμένους πρόσφυγες (HELIOS).

²⁵ Το Δίκτυο Καταγραφής Βίας στα Σύνορα (Border Violence Monitoring Network) δημοσίευσε μία έκθεση με στοιχεία που προκύπτουν από 286 μαρτυρίες από βίαιες επαναπροωθήσεις στα σύνορα της Ελλάδας. Εκεί, γίνεται αναφορά σε περιστατικά που έλαβαν χώρα το 2020, ενώ δίνεται έμφαση στον τρόπο με τον οποίο κάποιες πρακτικές βασανιστηρίων κανονικοποιήθηκαν ως μέρος της πολιτικής διαφύλαξης των συνόρων.

Βλ. περισσότερα στην ιστοσελίδα <https://www.borderviolence.eu/annual-torture-report-2020/?fbclid=IwAR1qqWASQIHJ1xKJ28KVx43YF38sNfcAk2nr5nNMJIB45TqhKDRKpFkB660>.

βιώνεται πια ως μία ακόμη μεταβατική περίοδος, κατά την οποία το ίδιο το υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου αναλαμβάνει σταδιακά τη διαχείριση και κατανομή των ευρωπαϊκών κονδυλίων, ενώ έχει τον πρώτο λόγο και θα ορίζει την πολιτική που θα πρέπει να ακολουθούν τα προγράμματα υποστήριξης από εδώ και στο εξής.

Επισημαίνεται εδώ ότι οι παραπάνω εξελίξεις δεν επαφίενται μόνο στην πολιτική βούληση της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης, αλλά δρομολογούνται στη βάση διεθνών πολιτικών. Παρατηρείται λοιπόν πως το κράτος, παρά τις αξιώσεις του σε σχέση με το κυριαρχικό προνόμιο του αποκλειστικού ελέγχου πάνω στην επικράτειά του, υφίσταται περιορισμούς από διεθνείς νομικούς κανόνες, όπως τη Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων. Οι κανόνες αυτοί εδραιώνονται μέσα από τις παρεμβάσεις δικαστικών αρχών, διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων αλλά και απλών πολιτών, κάθε φορά που τα κράτη επιδεικνύουν αδιαφορία -ακόμα και εχθρότητα- απέναντι σε κατηγορίες μη-πολιτών (Benhabib, 2004, στο DeGooyer, Hunt, Maxwell & Moyn, 2018:29-30). Την ίδια στιγμή όμως, ευρωπαϊκές μεταναστευτικές πολιτικές και πρακτικές, με πλέον χαρακτηριστικότερη την Κοινή Δήλωση Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας, είναι αυτές που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις τροπικότητες της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα και που ταυτόχρονα υπονομεύουν την ενιαία και καθολική ισχύ των κατοχυρωμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων (Tsitselikis, 2018).

Στο πλαίσιο των παραπάνω δυναμικών αντιφάσεων, η Ελλάδα, παρότι βρίσκεται στη μεθόριο της Ευρώπης, τοποθετείται στον πυρήνα της διεθνούς δράσης, αφού λειτουργεί μαζί με άλλες ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου ως περιφερειακό σύνορο (Cabot, 2015· Tsitselikis, 2018) και έτσι ο ρόλος της ανασηματοδοτείται σε επίπεδο περιφερειακής πολιτικής (Balibar, 1998). Σε μία τέτοια συνθήκη, διαφαίνεται πως η διεθνικότητα λειτουργεί πλέον ως το πεδίο παραγωγής και διακύβευσης του νέου βιοπολιτικού σώματος της ανθρωπότητας (Agamben, 2005, στο Αθανασίου & Τσιμουρή, 2013), η διακυβέρνηση του οποίου ρυθμίζεται από ένα ακρατικό δίκτυο που αποτελείται από φορείς που δρουν τόσο εντός των κρατών, όσο και πέρα από αυτά. Μία τέτοιου είδους μετατόπιση σηματοδοτεί την ανάδυση μίας «βαθμιδωτής κυριαρχίας» (Ong, 2005) που εκφράζεται μέσα από νέες τροπικότητες διακυβέρνησης, στο πλαίσιο των οποίων διαφορετικά τμήματα του πληθυσμού υπόκεινται σε διαφορετικές και ανισομερείς κανονικοποιητικές τεχνολογίες.

1.3 Μπορούμε να κάνουμε το κράτος να νοιαστεί; Ηθικοποιητικές διαστάσεις της ανθρωπιστικής εργασίας

Μα αν δεν είναι δουλειά μας το να απαλύνουμε τη συνάντηση των ανθρώπων με την τραυματική γραφειοκρατία, τότε, ποια είναι;

Απόσπασμα από συνέντευξη με επαγγελματία

Οι ανθρωπιστικοί φορείς καλούνται να συνδράμουν ώστε να καλύψουν το κενό προστασίας που δημιουργείται, όταν ένα κράτος δηλώνει απροθυμία ή αδυναμία να καλύψει τις ανάγκες πληθυσμών όπως οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες (Duffield, 2001· Hoffmann, 2016). Έτσι, αν και βασικό πρόταγμα του ανθρωπισμού αποτελεί η προάσπιση της οικουμενικής αξίας της ανθρώπινης ζωής, η δράση των φορέων του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα επιμέρους πολιτικά συμφέροντα που αναδύονται σε τοπικό, εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο, όπως διαφάνηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο· σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο ανακύπτουν σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των διαφόρων μερών που εμπλέκονται στην ανθρωπιστική διακυβέρνηση (Feldman & Ticktin, 2010). Συνεπώς, μέσα από τα σχήματα αρωγής που εφαρμόζουν, καταλήγουν να αναπαράγουν την εδραιωμένη ιεραρχική κοινωνικότητα, απαλύνοντας απλώς τον πόνο των ανθρώπων που υποστηρίζουν με ανθρωπιστικούς όρους, ώστε να μην αναταράξουν τις υπάρχουσες δομές και σχέσεις κυριαρχίας (Cabot, 2018· Ροζάκου, 2018). Σε αυτή τη λογική, ο ανθρωπισμός εκφέρεται ως ένα ιδίωμα «ένοπλης αγάπης» (Ticktin, 2011), αφού δικαιούχοι μίας τέτοιας αποσπασματικής φροντίδας μπορούν να είναι μόνο τα άτομα που καταφέρνουν να αποδείξουν την ευαλωτότητά τους, όπως αναφέρθηκε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση των ασυνόδευτων ανηλίκων. Με αυτό τον τρόπο, οι επιδιώξεις του ανθρωπισμού τελικά αναστέλλονται την ίδια ακριβώς στιγμή που προσεγγίζονται.

Η πλειοψηφία τώρα των ανθρωπιστικών παρεμβάσεων βασίζεται σε χρηματοδοτήσεις, οι οποίες συνέρχονται με αυστηρά πλαίσια παρακολούθησης και αξιολόγησης. Για να χορηγηθεί μία χρηματοδότηση, ο υποψήφιος φορέας θα πρέπει εξ αρχής να επικεντρώσει στην κάλυψη συγκεκριμένων, εμφανών, επιτακτικών και σαφώς οριοθετημένων ανθρωπιστικών αναγκών. Κατά τη διάρκεια δε της υλοποίησης της παρέμβασης, θα πρέπει να αποδεικνύει την ορθή και αποτελεσματική διαχείριση των εν λόγω κονδυλίων σε σχέση με τις παραπάνω ανάγκες. Με αυτό τον τρόπο θα

διασφαλίσει την αξιοπιστία του, αυξάνοντας έτσι την πιθανότητα να επιλεγεί για μελλοντικές χρηματοδοτήσεις, γεγονός που εν τέλει θα επηρεάσει και τη βιωσιμότητά του (Berghs, 2014).

Σε αυτή τη λογική, κάθε ανθρωπιστική παρέμβαση επιμερίζεται, από το σχεδιασμό της ακόμη, σε τομείς, ενώ υπάρχει πρόβλεψη να επιβλέπεται από διάφορα επίπεδα. Συνεπώς, η επαγγελματοποίηση της δράσης, καθώς και η εφαρμογή διοικητικών σχημάτων που βασίζονται σε μία κάθετη ιεραρχία, συνιστούν θεμελιώδεις προϋποθέσεις μίας τέτοιου τύπου παρέμβασης. Μέσα από τον κατακερματισμό και την ιεράρχηση όμως, εδραιώνονται αποστάσεις και ανισότητες μεταξύ των εργαζόμενων ενός φορέα, γεγονός που δημιουργεί εργασιακά περιβάλλοντα στα οποία ευνοούνται οι αντιφάσεις και οι συγκρούσεις (βλ. Καψάλη & Μεντίνης, 2018).²⁶ Επίσης, το γεγονός ότι οι χρηματοδοτήσεις είναι βραχυπρόθεσμες, επηρεάζει τις εργασιακές χρονικότητες των προγραμμάτων, καθώς και τον πυρήνα των εργασιακών δικαιωμάτων,²⁷ καθιστώντας έτσι την ανθρωπιστική εργασία ιδιαιτέρως επισφαλή (Fechter & Hindman, 2011· Kothari, 2005· Pascucci, 2018a· Roth, 2012).

Οι ανισότητες αυτές βρίσκουν έκφραση και στο πεδίο της καθημερινής εργασίας. Στην πράξη, οι εργαζόμενοι που έρχονται σε τακτική και άμεση επαφή με τους αποδέκτες της ανθρωπιστικής βοήθειας για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους, είναι κυρίως εκείνοι που υπάγονται στις χαμηλότερες βαθμίδες της διοικητικής ιεραρχίας. Αντίθετα, τα διοικητικά στελέχη και οι συντονιστές των προγραμμάτων, που κατέχουν και κεντρικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων, στην πλειοψηφία τους φαίνεται να απουσιάζουν συστηματικά από εκεί (Pascucci, 2018a·2018b· Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019). Λόγω της παρουσίας τους στο πεδίο, οι εργαζόμενοι της «πρώτης γραμμής», όπως συνήθως αποκαλούνται, αποκτούν μία πληρέστερη κατανόηση σε σχέση με τις επισφαλείς πραγματικότητες που συναντούν. Ταυτόχρονα

²⁶ Χαρακτηριστική είναι η εσωτερίκευση του επιβεβλημένου ελέγχου από τους εργαζόμενους. Στην έρευνά τους οι Καψάλη και Μεντίνης (2018) περιγράφουν τις διαδικασίες αυτοελέγχου και αυτοαξιολόγησης στις οποίες οι εργαζόμενοι υποβάλλονται καθημερινά, ακόμη και στις περιπτώσεις που το διοικητικό κέντρο και οι προϊστάμενοί τους βρίσκονται μακριά από τις δομές στις οποίες δραστηριοποιούνται (Καψάλη & Μεντίνης, 2018). Αυτή η διαπίστωση μπορεί να ερμηνευθεί εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι καλούνται από τη στιγμή της πρόσληψής τους να συμμορφωθούν με το αναμενόμενο ηθικό πρότυπο που ορίζει ο φορέας τους (Fechter, 2016). Βέβαια, διεργασίες όπως οι παραπάνω μπορεί να οδηγήσουν σε «συγκινησιακά τραύματα», τα οποία καταστούν τον εργαζόμενο ακόμη πιο ευάλωτο απέναντι στις όποιες αντιξοότητες επιφυλάσσει το εργασιακό του πλαίσιο (Jakimow, 2018).

²⁷ Για παράδειγμα, θεωρείται δεδομένο οι εργαζόμενοι προσλαμβάνονται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή είναι αναμενόμενο να υπάρξουν αδικαιολόγητες διακοπές χρηματοδότησης στη βάση πολιτικών σκοπιμοτήτων.

όμως η παρουσία τους αυτή τους αποδυναμώνει αφού, εν απουσία άλλων κρατικών ή μη εκπροσώπων, εκλαμβάνονται από τους εξυπηρετούμενους των προγραμμάτων ως «πρόσωπα του κράτους» (Navaro-Yashin, 2002), δηλαδή ως ο βασικός συνδετικός κρίκος των εξυπηρετούμενων με το σύστημα που τους εγκλωβίζει σε μία κατάσταση παρατεταμένης και αδιέξοδης επισφάλειας. Έτσι, από αυτή τη θέση, εισπράττουν συστηματικά τη ματαίωση και την απελπισία που καθημερινά βιώνουν οι άνθρωποι που υποστηρίζουν, συν-αισθήματα που προκύπτουν στο πλαίσιο της εφαρμογής των κατασταλτικών πολιτικών του κράτους απέναντι στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς (Fassin, 2015· Στόλερ, 2018).

Επιπλέον, η γραφειοκρατικοποίηση της ανθρωπιστικής δράσης που επιμηκύνει το χρόνο απόκρισης, θέτει περιορισμούς και δημιουργεί αγκυλώσεις ως προς την εξεύρεση λύσεων σε καθημερινά ζητήματα που προκύπτουν, επηρεάζει συνολικά και την αποτελεσματικότητα των ίδιων των παρεμβάσεων. Ως ακόλουθο, η ανθρωπιστική δράση δέχεται σφοδρές κριτικές, αφού μέσα από μία νεοαποικιοκρατική λογική έρχεται να επιβάλλει ακατάλληλες και αποσπασματικές λύσεις, καταλήγοντας έτσι να αναπαράγει τις διεθνικές ανισότητες, να αναπυροδοτεί τη βία και να συντηρεί το status quo (Audet, 2015· Berghs, 2014· Johnson, 2011· Maldonado & Schuller, 2016). Εν τέλει, ο ανθρωπισμός -συντασσόμενος με νεοφιλελεύθερες πολιτικές και πρακτικές και υπαγόμενος στον ολοκληρωτισμό της αγοράς- δεν απασχολείται με την αντιμετώπιση των συστημικών συνθηκών που υπονομεύουν την ευημερία ή και την επιβίωση των αποδεκτών της ανθρωπιστικής βοήθειας, παρά μετριάζει τις συνέπειες μίας εντοπίσιμης κρίσης, αποφεύγοντας να αντικρίσει τα δομικά αίτια που την προκάλεσαν (Cabot, 2015· Fechter & Hindman, 2011:171· Kravva, 2014).

Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις τώρα, που δραστηριοποιούνται στον τομέα της παιδικής προστασίας υποστηρίζοντας ασυνόδευτους ανήλικους, λειτουργούν εν μέσω ανάλογων περιορισμών, δυσκολιών και αντιφάσεων. Στην Ελλάδα, τα προγράμματα παιδικής προστασίας αυτών των οργανώσεων απέκτησαν κρίσιμη σημασία από το 2015, όταν ανάμεσα στις αυξημένες ροές των μετακινούμενων πληθυσμών που διέσχιζαν τη χώρα εντοπιζόταν κι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών που ταξίδευαν με ή χωρίς τις οικογένειές τους. Σε εκείνη τη φάση, οι εν λόγω φορείς προσέλαβαν μαζικά νέους επαγγελματίες, που στην πλειοψηφία τους δεν είχαν προηγούμενη σχετική εμπειρία, τους οποίους τοποθέτησαν σε ιδιαίτερα απαιτητικές θέσεις που προϋπέθεταν εξειδικευμένες γνώσεις σε σχέση με ζητήματα προστασίας και φροντίδας του παιδιού,

πόσο μάλλον σε ό,τι έχει να κάνει με τη διαχείριση των υποθέσεων των ασυνόδευτων ανηλίκων (Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019).

Θα ήθελα να σημειώσω πως, σήμερα, υπάρχουν πλέον πολλοί επαγγελματίες στην Ελλάδα που έχουν αποκτήσει εκτενή εμπειρία σε σχέση με ζητήματα παιδικής προστασίας. Οι περισσότεροι νιώθουν ότι κυρίως μέσα από τον προσωπικό τους αναστοχασμό και στο πλαίσιο άτυπων ή οργανωμένων δικτύων αλληλοϋποστήριξης μεταξύ εργαζόμενων, ή και μέσα από διεκδικήσεις των συνδικαλιστικών τους οργάνων, κατάφεραν να αποκτήσουν αυτή την εμπειρία και να ανταποκριθούν επαρκώς και κατάλληλα στις καθημερινές απαιτήσεις της εργασίας τους. Διότι, στις εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες που καλούνται να αντιμετωπίσουν, σπάνια ο εργοδότης τους ή το επιστημονικό προσωπικό του φορέα τους παρέχουν επαρκή και ουσιαστική υποστήριξη, επενδύοντας στην επαγγελματική τους κατάρτιση και εξέλιξη (Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019).

Πολύ συχνά, οι εργαζόμενοι αυτοί έχουν ασκήσει κριτική σε σχέση με την κακοδιαχείριση των κονδυλίων, επιδεικνύοντας το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στις ανάγκες των ανηλίκων και στις προτεραιότητες που θέτει η διοίκηση του φορέα ή ο χρηματοδότης των προγραμμάτων παιδικής προστασίας. Επιπλέον, η υπάρχουσα γραφειοκρατία δυσχεραίνει το έργο των εργαζομένων και, συνολικά, επιμηκύνει το χρόνο απόκρισης σε τρέχοντα ζητήματα, όταν την ίδια στιγμή η κατάσταση στο πεδίο της δράσης προϋποθέτει συνεχή προσαρμοστικότητα και ευελιξία.

Συνολικά, η έλλειψη μίας μακροπρόθεσμης στρατηγικής για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων και μεταναστών σε κρατικό επίπεδο, αλλά και η αδυναμία εξασφάλισης βιώσιμων πόρων για τα έργα των μη κυβερνητικών οργανώσεων, υπάγει τόσο τους εργαζόμενους, όσο και τους επωφελούμενους των προγραμμάτων σε ένα καθεστώς προσωρινότητας και επισφάλειας (Σαράντου & Θεοδωροπούλου, 2019). Χαρακτηριστικά αναφέρω εδώ πως και στη δική μου έρευνα, κανένας συνομιλητής και καμία συνομιλήτριά μου δεν έχει μόνιμη σχέση εργασίας με το φορέα του/της, ενώ η πλειοψηφία τους έχει αναγκαστεί πολλές φορές να αναζητήσει εργασία σε μέρη που βρίσκονται εκτός του τόπου μόνιμης κατοικίας τους. Όπως αναφέρει και η Σίμογλου (2018), πολλοί εργαζόμενοι μη κυβερνητικών οργανώσεων, επίσης, υποχρεούνται να μετακινούνται μεταξύ διάφορων τοποθεσιών για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους· η χωρική αυτή κινητικότητα όμως δε συνδυάζεται με κάποιου άλλου είδους εργασιακή κινητικότητα ή οφέλη, παρά θεωρείται προαπαιτούμενο για την επιτέλεση του εργασιακού ρόλου.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα έρευνα εκκινεί από την παραδοχή ότι η προσωρινότητα, η αποσπασματικότητα, η αβεβαιότητα και η αμφιθυμία, η απουσία ελέγχου, η ύπαρξη ισχυρών αλληλεξαρτήσεων και η διάχυτη επισφάλεια αποτελούν θεμελιώδεις παραμέτρους της ανθρωπιστικής εργασίας (Billaud & Cowan, 2020). Συγκεκριμένα, όμως, η έρευνα εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους η ανθρωπιστική εργασία δημιουργεί «τριβές» (Tsing, 2005) στο σύστημα της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης, προβληματοποιώντας μέσα από αυτές τις επίσημες λογικές που το διέπουν. Οι τριβές αυτές είναι αδιόρατες, ταυτόχρονα όμως βαθιά πολιτικές, αφού οι εργαζόμενοι, μέσα από αβέβαια βήματα και διαρκή αναστοχασμό, αναζητούν έμπρακτες και δημιουργικές λύσεις για να σώσουν τα άτομα εκείνα που κινδυνεύουν να βρεθούν εκτός συστήματος προστασίας ή που αντιμετωπίζουν κινδύνους όντας εντός αυτού (Altman, 2020· Malkki, 2015· Tsing, 2005). Θεωρώ πως οι τριβές αυτές είναι πιθανότερο να προκύψουν τις στιγμές που οι ίδιοι οι εργαζόμενοι αναγνωρίζουν την ύπαρξη βίαιων αντιφάσεων στις κυβερνολογικές της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης και αποφασίζουν να έρθουν αντιμέτωποι με αυτές.

Κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας, πολλές/οί συνομιλήτριες/ές μου, εργαζόμενες/οι σε μη κυβερνητικές οργανώσεις, υποστήριξαν ότι χρειάζεται να βρίσκονται σε διαρκή εγρήγορση για να εντοπίσουν υφιστάμενες αδικίες ή παραβλέψεις του φορέα τους ή των κρατικών αρχών. Και, έπειτα, ότι καταβάλλουν δυσανάλογα μεγάλες προσπάθειες, βιώνοντας επάλληλες ματαιώσεις, για να καταφέρουν αμφίβολα και ρευστά αποτελέσματα σε σχέση με τις προβληματικές καταστάσεις που εντοπίζουν, τα οποία μάλιστα έχουν πεπερασμένη διάρκεια και περιορισμένο αντίκτυπο. Συνεπώς θα υποστήριζα πως η τριβή, στις περιπτώσεις που μελετώ, δεν είναι συνώνυμο της αντίστασης, αφού ενέχει πιθανότητες όχι μόνο υπονομεύσει ένα εδραιωμένο σύστημα εξουσίας, αλλά και να το ενδυναμώσει (Tsing, 2005).²⁸ Μάλιστα, στο πλαίσιο της εδραιωμένης βαθμιδωτής κυριαρχίας, τα όποια σχετικά εγχειρήματα των εργαζόμενων, μπορεί να προσκρούσουν σε πολλαπλούς και πολυεπίπεδους περιορισμούς.²⁹ Το βασικό επιχείρημά μου είναι πως, τελικά, μέσω της

²⁸ Τα νεοφιλελεύθερα πολιτικά συστήματα επιδιώκουν την πρόοδο. Από τη στιγμή που βασίζονται στην κίνηση, είναι εξ' ορισμού προετοιμασμένα για να αντιμετωπίσουν τριβές ή ακόμη και να επωφεληθούν από αυτές (Tsing, 2005).

²⁹ Κάποιες πτυχές της κρατικής εξουσίας υπάγονται σε υπερεθνικές οντότητες και οργανισμούς του παγκόσμιου οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, γεγονός που εδραιώνει και ένα σύστημα διεθνικής νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας (Ferguson & Gupta, 2005), το οποίο σαφώς και επηρεάζει τις τροπικότητες της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης (Hoffman, 2016).

ανθρωπιστικής εργασίας και μέσα στο πλαίσιο των καθημερινών, κοινών διαδικασιών, τα άτομα αναπτύσσουν δράση για να επανηθικοποιήσουν τα νεοφιλελεύθερα πολιτικά συστήματα (Altman 2018· 2020· Muehlebach, 2011· Ticktin, 2011), την ίδια στιγμή που το ευρύτερο, ουτοπικό όραμα του ανθρωπισμού για την επίτευξη του «κοινού καλού» αποτυγχάνει στο σύνολό του (Billaud & Cowan, 2020).

2. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η έρευνά μου εστιάζει στο πεδίο της ανθρωπιστικής εργασίας και, συγκεκριμένα, στους τρόπους με τους οποίους η εργασία αυτή επιτελείται από επαγγελματίες μη κυβερνητικών οργανώσεων που υποστηρίζουν ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Η έμφασή μου δίνεται στην αμφιθυμία που εκδηλώνουν οι ίδιοι οι επαγγελματίες όταν έρχονται αντιμέτωποι, τις περισσότερες φορές με βίαιο τρόπο, με τις αμφισημίες που χαρακτηρίζουν το σύστημα της παιδικής προστασίας στην Ελλάδα σήμερα.

Ο στόχος της έρευνας είναι διττός. Από τη μία, με ενδιαφέρει να μελετήσω τους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται και βιώνεται η βιοεξουσία από τις/τους επαγγελματίες μη κυβερνητικών οργανώσεων στο πλαίσιο της καθημερινής τους εργασίας· από την άλλη, επιδιώκω να αναδείξω τους τρόπους με τους οποίους η πολιτική σφαίρα επηρεάζει, αλλά και επηρεάζεται από την ανθρωπιστική ηθική, όπως αυτή εκφράζεται από την καθημερινή δράση των επαγγελματιών στο πλαίσιο του ρόλου τους. Ευρύτερος σκοπός μου είναι να κατανοήσω το πώς οι τροπικότητες της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης, που εκδηλώνονται στο πλαίσιο μίας «βαθμιδωτής κυριαρχίας» (Ong, 2005), σε ένα εδραιωμένο σύστημα διεθνικής νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας (Ferguson & Gupta, 2005), προβληματοποιούνται στο πλαίσιο της καθημερινής ανθρωπιστικής εργασίας.

Δεδομένου ότι, τα τελευταία πέντε χρόνια έχω εργαστεί σε μη κυβερνητικές οργανώσεις σε διάφορα επίπεδα και πεδία (ως φροντίστρια και ως εκπαιδευτικός ασυνόδευτων ανήλικων, ως συντονίστρια ομάδων, καθώς και ως εκπαιδευτρια επαγγελματιών πρώτης γραμμής), στην εθνογραφική προσέγγιση που θα ακολουθήσω, θα συνομιλήσω, κριτικά και αναστοχαστικά, με αυτή την εμπειρία (Cabot, 2019· Guillhot, 2012). Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας διενήργησα συνεντεύξεις με δεκατέσσερις επαγγελματίες³⁰ που εργάζονται σε μη κυβερνητικές οργανώσεις, που δραστηριοποιούνται στον τομέα της παιδικής προστασίας, υποστηρίζοντας ασυνόδευτους ανήλικους σε διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας (Βόρεια και Κεντρική Ελλάδα, νησιά Βορειοανατολικού Αιγαίου) μέσα από διάφορους ρόλους (φύλακας, φροντιστής/ρια, επίτροπος ανηλίκων, συντονιστής/ρια, επόπτρια ομάδων,

³⁰ Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι στο εθνογραφικό υλικό που συγκεντρώθηκε μέσα από τις συνεντεύξεις, αναδύθηκαν και άλλα, πολλά ζητήματα, τα οποία δεν μπορούσαν όμως να φιλοξενηθούν και να αναλυθούν επαρκώς στην περιορισμένη έκταση μίας διπλωματικής εργασίας. Ευελπιστώ όμως ότι θα βρουν το χώρο τους σε επόμενα ερευνητικά εγχειρήματα.

εκπαιδευτικός, ψυχολόγος, διαχειριστής/ρια υποθέσεων, διοικητικό στέλεχος). Οι συνεντεύξεις αυτές διενεργήθηκαν κατά κύριο λόγο μέσω τηλεδιάσκεψης, ενώ κάποιες πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης, μεταξύ Δεκεμβρίου 2020 και Ιανουαρίου 2021. Χρειάζεται να υπογραμμίσω εδώ ότι, λόγω της ιδιαίτερης εμπλοκής μου στο υπό μελέτη πεδίο, καθώς και λόγω της σχέσης με τους/τις περισσότερους/ες από τους/τις συνομιλητές/τριές μου, με κάποιους/ες εκ των οποίων έχουμε μάλιστα συνεργαστεί στο παρελθόν, η παρούσα έρευνα αποκτά τα χαρακτηριστικά αυτοεθνογραφίας (Ellis, Adams, & Bochner. 2010· Khosravi, 2016· Mai, 2018).

Οι συνομιλητές/τριές μου εργάζονται στον ανθρωπιστικό τομέα έχοντας ακολουθήσει μία εργασιακή πορεία που χαρακτηρίζεται από έντονη επισφάλεια, με κάποιους/ες να αντιμετωπίζουν ακόμη ζητήματα επιβίωσης μετά από μακρά διαστήματα ανεργίας. Σχεδόν όλοι/ες έρχονται, όπως μου ανέφεραν, καθημερινά αντιμέτωποι με το ενδεχόμενο να μείνουν και πάλι άνεργοι/ες, αφού οι χρηματοδοτήσεις για τα προγράμματα που εργάζονται φημολογείται ή έχει γνωστοποιηθεί ότι θα σταματήσουν. Επιπλέον, ο ανθρωπιστικός τομέας θεωρείται πλέον κορεσμένος, παρά τις συχνές αναδιατάξεις των ανθρώπων που εργάζονται εντός του υπό νέα προγράμματα ή εργοδότες και παρά την επαγγελματική εξουθένωση που επικρατεί και που μπορεί να αναγκάσει κάποιους/ες να αποσυρθούν από τις θέσεις τους.

Για κάποιους/ες, η εργασία σε μία μη κυβερνητική οργάνωση έχει και ορισμένα πλεονεκτήματα, σε σχέση για παράδειγμα με την εργασία στο δημόσιο τομέα. Διότι, διασφαλίζει ένα βαθμό αυτονομίας δράσης, τη δυνατότητα άσκησης κριτικής στο υπάρχον σύστημα διακυβέρνησης, καθώς και μία αίσθηση ηθικής ικανοποίησης ως προς τον αντίκτυπο του εργασιακού ρόλου (Σίμογλου, 2018). Για τους/τις περισσότερους/ες πτυχιούχους κοινωνικών επιστημών μάλιστα, η εργασία τους στον ανθρωπιστικό τομέα είναι και η πρώτη εμπειρία σχετική με τις σπουδές τους. Παρά ταύτα, οι συνομιλητές/τριές μου ανέφεραν συχνά ότι έρχονται αντιμέτωποι/ες με εργασιακές αυθαιρεσίες, αλλά και με τους περιορισμούς του συστήματος παιδικής προστασίας και τη βία που εκφράζεται εν γένει στο πλαίσιο των βιοπολιτικών της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης, γεγονός που τους/τις έχει οδηγήσει να διαπραγματευτούν πολλές φορές το ενδεχόμενο να παραιτηθούν από τις θέσεις τους.

Παρακάτω, έχω επιλέξει να εστιάσω σε γεγονότα που μου αφηγήθηκαν οι συνομιλήτριες/τές μου ή που βασίζονται σε δικές μου καταγεγραμμένες εμπειρίες, τα οποία επικεντρώνουν σε τέτοιες βίαιες αντιφάσεις του συστήματος της ανθρωπιστικής

διακυβέρνησης, με τις οποίες ήρθαμε αντιμέτωπες/οι στο πλαίσιο της εργασίας μας, όταν νιώσαμε πως κάποιοι ανήλικοι βρίσκονται σε κίνδυνο.³¹ Τα γεγονότα αυτά θα μου επιτρέψουν να εξετάσω τους διάφορους τρόπους και τα επίπεδα στα οποία επιδρά η βιοεξουσία στο χώρο της ανθρωπιστικής εργασίας, καθώς και στο πώς οι ίδιοι οι εργαζόμενοι τελικά εμπλέκονται μέσω της εργασίας τους στην ανθρωπιστική διακυβέρνηση. Ιδιαίτερα με απασχολούν οι τρόποι με τους οποίους οι εργαζόμενοι επεξεργάζονται το εκάστοτε γεγονός που μου περιγράφουν, καθώς και στο πώς νοσηματοδοτούν το ρόλο τους, αναστοχαζόμενοι σε σχέση το πώς σκέφτηκαν ή έδρασαν σε σχέση με αυτό.

Όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, κάθε εργαζόμενος/η εκφράζει μία έντονη αμφιθυμία, που αναδύεται κατά την αντιμετώπιση περιστατικών συστημικής βίας, καταστολής ή και αδιαφορίας. Κάθε ένα από τα περιγραφόμενα γεγονότα δε θα πρέπει να ιδωθεί μεμονωμένα, αλλά ως μία ένδειξη των καταστατικών όρων που χαρακτηρίζουν το υπάρχον σύστημα παιδικής προστασίας. Με άλλα λόγια, τα γεγονότα αυτά δεν αποτελούν εξαίρεση, ούτε είναι προϊόντα κρίσης, παρά είναι εκφάνσεις των σκληρών και πολλές φορές απάνθρωπων πραγματικοτήτων που χαρακτηρίζουν τις μεταναστευτικές πολιτικές (Cabot, 2019· Ticktin, 2016).

Τέλος, θα ήθελα να σημειώσω πως η έρευνα αυτή δεν επικεντρώνει σε μαρτυρίες από τους ίδιους τους ασυνόδευτους ανήλικους. Προφανώς και στο πλαίσιο της εργασίας μου έχω συνομιλήσει με πολλά παιδιά και, πολλά εξ αυτών μου έχουν εμπιστευτεί τις ιστορίες ζωής τους. Για λόγους δεοντολογίας όμως (Hopkins, 2008), επέλεξα να μην κάνω καμία αναφορά σε αυτές. Από εκεί και πέρα, δεν επιχείρησα να πραγματοποιήσω νέες συνεντεύξεις με παιδιά στο πλαίσιο της έρευνάς μου, λόγω των πολυεπίπεδων και χρονοβόρων περιορισμών που γνωρίζω ότι μπορεί να συναντήσω κατά τη διάρκεια μίας τέτοιας επιδίωξης (προϋπόθεση συγκατάθεσης από εισαγγελέα, συνεννόηση με μη κυβερνητικές οργανώσεις, περιορισμοί πρόσβασης σε δομές λόγω πανδημίας, κ.ά.) (βλ. Manesi et al., 2021:10).

³¹ Σημειώνεται ότι για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής εργασίας αξιοποιήθηκε ένα μέρος μόνο των συνεντεύξεων. Παρόλα αυτά, οι συζητήσεις με όλους/ες τους/τις συνομιλητές/τριες με βοήθησαν να συγκροτήσω μία συνολικότερη εικόνα σε σχέση με τις εργασιακές πραγματικότητες στον τομέα της παιδικής προστασίας. Ευελπιστώ, τελικά, πως όλο αυτό το πλούσιο υλικό που συγκεντρώθηκε θα βρει σύντομα το χώρο του σε μελλοντικά εγχειρήματα.

3.1 Η κυβερνολογική μίας ακραίας καθημερινότητας

Πριν από κάποια χρόνια βρέθηκα να εργάζομαι ως εκπαιδευτικός σε μία διεπιστημονική ομάδα μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης. Η ομάδα αυτή υποστήριζε παιδιά που βρίσκονταν έγκλειστα για μήνες σε μία δομή, σε καθεστώς προστατευτικής φύλαξης. Τα παιδιά για τα οποία θα γίνει λόγος στο συμβάν που θα περιγράψω και θα αναλύσω αμέσως μετά, αποτελούσαν μία ιδιάζουσα περίπτωση στο συνολικό πληθυσμό των ασυνόδευτων ανήλικων, αφού αντιμετωπίζονταν από τις διοικητικές και τις εισαγγελικές αρχές ως ασυνόδευτα, παρότι στην πράξη συνοδεύονταν από και διέμεναν μαζί με κοντινούς συγγενείς τους (παππούδες, θείες και θείους) στη δομή αυτή. Επρόκειτο για παιδιά πολύ μικρής ηλικίας, που δε θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν χωρίς καθημερινή φροντίδα. Οι οικογένειες αυτές συναντούσαν σημαντικά εμπόδια κατά τη διεκδίκηση της επίσημης επιμέλειας των παιδιών αυτών, διότι η τότε εισαγγελική αρχή είχε αποφασίσει ότι θα απέδιδε επιμέλειες στους συγγενείς μόνο μετά τη διενέργεια τεστ DNA -τα αποτελέσματα των οποίων αποδείχθηκαν εν τέλει αμφίβολα,- αρνούμενη να δεχτεί άλλα μέσα για τη διαπίστωση συγγένειας, όπως τα κοινωνικά ιστορικά των παιδιών. Έτσι, ο εγκλωβισμός τους σε αυτή την επισφαλή συνθήκη παρατείνονταν επ' αόριστον. Η απόφαση αυτή αργότερα άρθηκε, μετά από πολλές ενστάσεις που εκφράστηκαν κυρίως από μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στη δομή.

Για εμένα, που γνώριζα τους συνοδούς και τα παιδιά, και έβλεπα καθημερινά τη φροντιστική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους, η ύπαρξη συγγένειας ήταν εμφανής. Η επίγνωση αυτή, που απέκτησα μέσα από τις αλληλεπιδράσεις μου μαζί τους, δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο του ρόλου μου, αφού στη βάση των τυπικών μου καθηκόντων όφειλα μόνο να οργανώνω και να προσφέρω στα παιδιά εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Το γεγονός αυτό μου προξενούσε ματαίωση, καθώς αντιλαμβανόμουν ότι τα μέτρα που εφάρμοζαν οι αρχές είχαν τελικά κατασταλτικό και τιμωρητικό χαρακτήρα, παρά προστατευτικό. Στο πλαίσιο της στενής συνεργασίας με την διεπιστημονική ομάδα της οργάνωσης, οι παρατηρήσεις μου ανασηματοδοτήθηκαν και αξιολογήθηκαν, αφού τελικά φιλοξενήθηκαν στα κοινωνικά ιστορικά των παιδιών.

Το συμβάν στο οποίο επιλέγω να εστιάσω εδώ περιγράφει μία εξαιρετικά βίαιη συμπεριφορά που εκδήλωσε κάποια στιγμή ένας αστυνομικός φύλακας της συγκεκριμένης πτέρυγας όπου βρίσκονταν τα παιδιά, με την οποία ήρθα αντιμέτωπη

κατά τη διάρκεια της καθημερινής εργασιακής ρουτίνας. Θα ξεκινήσω την περιγραφή μου από τη στιγμή της άφιξής μου στην κλειδωμένη είσοδο της πτέρυγας, όταν ενημέρωσα το φύλακα ότι βρίσκομαι εκεί για να παραλάβω και να μεταφέρω τα παιδιά στην ακριβώς δίπλα πτέρυγα. Εκεί δηλαδή όπου βρισκόταν ο οικίσκος που λάμβαναν χώρο από καιρό οι προγραμματισμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες της οργάνωσης, σε συνεννόηση με τη διοίκηση της δομής και τις αρχές. Τα παιδιά, βλέποντάς με από μακριά ακόμη, έτρεξαν στην είσοδο για να με προϋπαντήσουν. Ο φύλακας δήλωσε ενοχλημένος με την παρουσία μου εκεί και προέβη σε σύσταση, αναφέροντας ότι θα πρέπει να αιτηθώ ειδική άδεια από τη διοίκηση του κέντρου για την υλοποίηση αυτών των δραστηριοτήτων. Πριν προλάβω να αναφέρω ότι η «άδεια» αυτή είχε ήδη δοθεί, εκείνος αύξησε τους τόνους, φωνάζοντας ότι είναι ώρα μεσημεριανού και τα παιδιά πρέπει να φάνε, «όχι να κάνουν άλλες αηδίες».

Στιγμές μόνο μετά τη συνάντησή του μαζί μου, μέσα από την απαίτηση να υπάρξει άδεια από τη διοίκηση, αλλά και μέσα από το χαρακτηρισμό των εκπαιδευτικών δράσεων ως «αηδίες», ο φύλακας επεδίωκε να απαξιώσει, να ακυρώσει και, τελικά, να απονομιμοποιήσει τόσο το δικό μου ρόλο, όσο και την παρουσία της μη κυβερνητικής οργάνωσης που εκπροσωπούσα στο κέντρο. Από τη μία λοιπόν, βρέθηκα εγώ -και μέσα από εμένα και η ίδια οργάνωση- εγκαλούμενη για αυθαιρεσία. Επίσης, το γεγονός ότι ο φύλακας ανέφερε ως προϋπόθεση την άδεια από τη διοικητική αρχή της δομής για την υλοποίηση μιας δράσης δεν ήταν τυχαίο. Η πεποίθηση άλλωστε ότι μία μη κυβερνητική οργάνωση υπάγεται κάτω από τη διοίκηση και τις δημόσιες υπηρεσίες και οφείλει να συμμορφώνεται σε σχέση με τις απαιτήσεις τους, ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη. Από την άλλη, η υποτίμηση της αξίας της ανάγκης των παιδιών για παιχνίδι και μάθηση σε σχέση με την ανάγκη για φαγητό, δείχνει και τον τρόπο που η αστυνομική αρχή, οικειοποιούμενη το ρεπερτόριο και την ηθική των δικαιωμάτων, επεδίωκε μέσα από μία αυθαίρετη κίνηση να ιεραρχήσει τις θεμελιώδεις ανθρώπινες ανάγκες και, τελικά, να θέσει εκ νέου περιορισμούς ως προς την ικανοποίησή τους.

Σε μία προσπάθεια να αντισταθμίσω τις παραπάνω ενέργειες, του ανέφερα τελικά πως η διοίκηση είναι ήδη ενήμερη από την οργάνωσή μου για τις δραστηριότητες και τα χρονοδιαγράμματά μας, όπως και οι συνοδοί των παιδιών, οι οποίοι κρατούν τη μερίδα που τους αντιστοιχεί για να τους τη δώσουν με την επιστροφή τους στην πτέρυγα. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, η συζήτηση μεταξύ μας γινόταν με τους εξουσιαστικούς όρους που έθετε ο φύλακας, και οι οποίοι επαφίονταν στο πλαίσιο της

επικρατούσας κυβερνολογικής (Fassin, 2015). Παρόλα αυτά, ο αστυνομικός φύλακας θα με ‘άφηνε’ να πάρω τα παιδιά, υπό μία προϋπόθεση βέβαια: να τους ζητήσω δηλαδή να φέρουν τα ταυτοποιητικά έγγραφά τους να τα επιδείξουν στην είσοδο της πτέρυγας.

Να αναφέρω εδώ ότι η επίδειξη των εγγράφων και η τήρηση λίστας με τα άτομα που έβγαιναν από κάποια πτέρυγα για κάποιον εξαιρετικό λόγο (π.χ. ιατρικό συμβάν) ή για τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, ήταν ένα μέτρο που εφαρμοζόταν καθολικά στον πληθυσμό της δομής. Βασικός λόγος για την εφαρμογή του ήταν ότι έπρεπε να διασφαλιστεί πως όλοι όσοι βγαίνουν, τελικά επιστρέφουν ‘ασφαλώς’ πίσω στην κράτηση. Ειδικά όμως για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αφορούσαν τα μικρά παιδιά της πτέρυγας στην οποία έλαβε χώρο το συμβάν που περιγράφω, στο πλαίσιο ενός ‘κλίματος εμπιστοσύνης’ που είχε διαμορφωθεί μεταξύ των αστυνομικών φυλάκων και του συνόλου των εκπαιδευτικών της μη κυβερνητικής οργάνωσης, η εφαρμογή της συγκεκριμένης πρακτικής παραβλεπόταν.

Παρατηρώ όμως πως η επιτρεπτικότητα αυτή, εν μέσω της ευρύτερης «κουλτούρας» αστυνόμευσης και καταστολής (βλ. Rozakou, 2017a), είναι εύκολο να ανατραπεί οποιαδήποτε στιγμή και, μάλιστα, τελείως αυθαίρετα. Το ότι βίωσα μία τέτοια ανατροπή μου στοίχισε ιδιαίτερα, όταν όλο το προηγούμενο διάστημα εγώ και οι συνάδελφοί μου πασχίζαμε να χτίσουμε σταδιακά ένα κλίμα εμπιστοσύνης με τις αρχές αλλά και με τους άλλους φορείς προς όφελος των παιδιών. Επιπλέον, μέσα από την επαναφορά της ισχύος αυτού το μέτρου, ένιωθα ότι ο αστυνομικός φύλακας απανθρωποποιούσε τα παιδιά, υποβιβάζοντάς τα πάλι στο επίπεδο των «γυμνών ζώων».

Εν τέλει, έκανα νόημα προς τα παιδιά να φέρουν τα χαρτιά τους, αποφεύγοντας να έρθω σε αντιπαράθεση με το φύλακα. Σύντομα, συγκεντρώθηκαν πίσω από την πόρτα και μπήκαν σε σειρά, περιμένοντας να ανοίξει για να βγουν. Ο φύλακας πήρε ένα πρόχειρο χαρτί για να σημειώσει εκεί τους αριθμούς από τα έγγραφα των παιδιών, ξεκλείδωσε την πόρτα και, βάζοντας το πόδι του μπροστά της, επιβεβαίωσε πως κανένα παιδί δε θα την έσπρωχνε για να φύγει πριν το καταγράψει. Έπειτα, στραμμένος τότε προς εμένα, τότε προς τα παιδιά, συνέχισε να φωνάζει πως «δυσκολεύουμε τη δουλειά του», ενώ ταυτόχρονα φώναζε προς τα παιδιά, στα ελληνικά, να κρατήσουν τα χαρτιά

τους καλύτερα για να τα βλέπει. Η πόρτα τελικά πότε άνοιγε για λίγο, και τα παιδιά, ένα-ένα, έρχονταν κοντά μου.

Μάρτυρες και θύματα του παραπάνω συμβάντος, τα παιδιά ήταν πλέον φανερά αναστατωμένα από την ένταση που επικρατούσε. Δύο εξ αυτών έβαλαν τα κλάματα, ενώ άλλα με κοιτούσαν απορημένα και φοβισμένα. Ο φύλακας, εν μέσω της έντασης, είχε φωνάξει και είχε σπρώξει κάποια από τα παιδιά, καθώς έβγαιναν από την πόρτα, προκαλώντας τους μεγαλύτερη αναστάτωση. Η απρόκλητη βία που εκφράστηκε απέναντι στα παιδιά με έφερε αντιμέτωπη με τα όρια της ανοχής μου κι έτσι, την ίδια στιγμή, του φώναξα να κατεβάσει τα χέρια του από πάνω τους. Μία τέτοια βίαια μεταχείριση εκ μέρους των αρχών, επιβεβαιώνει τελικά το ότι ένα πρόσωπο μπορεί στο πλαίσιο του ρόλου του να καταχραστεί ανά πάσα στιγμή την εξουσία του και να αυθαιρετήσει απέναντι σε άλλα υποκείμενα, επανατραυματίζοντάς τα. Βέβαια, οποιαδήποτε μορφή βίας απέναντι σε παιδιά είναι κοινωνικά και νομικά καταδικαστέα. Στην περίπτωση που εξετάζω όμως, υπήρξα μάρτυρας μίας βίας που, εκφερόμενη σε παιδιά που έχουν απεκδυθεί την παιδική τους ιδιότητα, απενοχοποιείται κι ως εγκληματεί.

Όταν όλα τα παιδιά είχαν πια βγει, ξεκινήσαμε να απομακρυνόμαστε μαζί προς τη διπλανή πτέρυγα για να συνεχίσουμε το πρόγραμμά μας. Εκείνη τη στιγμή σκεφτόμουν ότι δεν ήθελα να διαταραχτεί περισσότερο η διάθεσή τους, ούτε να χάσουν την μοναδική δυνατότητα που έχουν μέσα στην ημέρα να παίξουν και να μάθουν, όταν μάλιστα βρίσκονται σε ένα τόσο στερητικό και βίαιο περιβάλλον. Δεν ήμουν όμως καθόλου σίγουρη ότι η απόφαση να τηρήσω την υπάρχουσα ρουτίνα και αυτή τη φορά ήταν και η καλύτερη δυνατή λύση, μετά από το συγκεκριμένο συμβάν. Έχοντας αυτές τις αμφιβολίες, την ώρα που απομακρυνόμουν, ο αστυνομικός φύλακας ζήτησε τα στοιχεία μου για να αναφέρει στη διοίκηση της δομής την αυθαίρετη συμπεριφορά μου, πράγμα που έπραξε άμεσα. Πριν φύγω, ζήτησα κι εγώ τα στοιχεία του για να καταθέσω αναφορά από τη μεριά μου. Με αυτό τον τρόπο ήθελα να καταγραφεί και επίσημα η κατάχρηση εξουσίας στην οποία προέβη η αστυνομική αρχή, κάτι που μέχρι τότε εισέπραττα μόνο μέσα από μαρτυρίες ανηλίκων, από περιστατικά που είχαν συμβεί σε μέρες και ώρες που ανθρωπιστικές οργανώσεις δε δραστηριοποιούνταν στο πεδίο.

Όταν οι δραστηριότητες τελείωσαν και τα παιδιά επέστρεψαν στην πτέρυγά τους, ο φύλακας αυτός είχε αντικατασταθεί από κάποιον άλλον. Μία συνάδελφος και

φίλη με πλησίασε τότε για να δει αν είμαι καλά. Μου είπε ότι με αφορμή το συμβάν αυτό, εάν η διοίκηση του κέντρου αποφάσιζε να ασκήσει πίεση προς την οργάνωσή μου για να με απομακρύνουν από το πεδίο, μπορεί να έχανα ακόμη και τη δουλειά μου. Η δήλωσή της αυτή μου προξένησε αρχικά αμηχανία και φόβο, αφού ερχόμουν αντιμέτωπη με το ενδεχόμενο της εκδικητικής απόλυσής μου και με την πιθανή αδυναμία της οργάνωσής μου να κάνει κάτι για να το αποτρέψει αυτό. Ο φόβος μετουσιώθηκε όμως γρήγορα σε θυμό, που απευθυνόταν αυτή τη φορά στην πανταχού παρούσα αίσθηση εξουσιαστικού ελέγχου και στους εδραιωμένους μηχανισμούς βιοπολιτικής ρύθμισης που αντιλαμβανόμουν ότι επικαθορίζουν τον τρόπο λειτουργίας του πλαισίου. Με αφορμή αυτό το συμβάν, μου κατέστη ακόμη πιο σαφές ότι η επισφάλεια είναι βαθιά εδραιωμένη στο παρόν σύστημα και υπονομεύει την ευημερία όλων των υποκειμένων που αλληλοεπιδρούν σε αυτή τη δομή.

3.2 Πειθαρχώντας το ανυπάκουο παιδί

Το επόμενο συμβάν που θα εξετάσω αφορά σε μία πειθαρχική πρακτική που λαμβάνει χώρα σε έναν ξενώνα ασυνόδευτων ανηλίκων, εξετάζοντάς την όπως την παρουσιάζει, την παισιώνει, τη νοσηματοδοτεί και την αντιμετωπίζει μία εργαζόμενη εκεί. Να αναφέρω εδώ ότι τα παιδιά που φιλοξενούνται σε ξενώνες θεωρείται πως είναι περισσότερο προστατευμένα από εκείνα που βρίσκονται σε άλλες δομές, αφού βρίσκονται σε κλειστό και ελεγχόμενο χώρο, ενώ η κάλυψη των βασικών τους αναγκών διασφαλίζεται από το προσωπικό σε καθημερινή βάση.

Η συνομιλήτριά μου ξεκινά σχολιάζοντας τη λειτουργία του εν λόγω ξενώνα, που ενώ, σύμφωνα με το ισχύον καταστατικό, θα έπρεπε να είναι μία δομή που μόνο μεσοπρόθεσμα θα φιλοξενεί κάποια παιδιά, καταλήγει να λειτουργεί με το χαρακτήρα ιδρύματος. Με διάθεση αναστοχαστική και κριτική, στο παρακάτω απόσπασμα ξεκινά να αναιρεί τις προσδοκίες που είχε σε σχέση με τον εργασιακό της ρόλο, καθώς και σε σχέση με την αντιμετώπιση που μπορεί να δέχονται οι ασυνόδευτοι ανήλικοι σε έναν τέτοιο χώρο:

Υπήρχε εκεί παιδί το οποίο θα μένει εκεί, θεωρητικά μέχρι τα 18 του. Κι αν όχι εκεί, σε κάποια παρόμοια δομή. Εκεί κατάλαβα πως δεν ήταν το πράγμα έτσι όπως το είχα στο μυαλό μου. Ότι είναι πραγματικά σαν να δούλευα σε ορφανοτροφείο και ταυτόχρονα -δυστυχώς που το λέω- σαν να δούλευα σε αναμορφωτήριο μαζί. Και αυτό το λέω γιατί οι απαντήσεις οι δικές μας, των ενηλίκων, σε ενδεχόμενες αταξίες των παιδιών, ή κρίσεις ή άσχημες συμπεριφορές ήταν σχεδόν πραγματικά

στα όρια του αισχρού... δηλαδή πραγματικά δεν ξέρω, η απομόνωση πού αλλού θα μπορούσε να συναντηθεί; Σε ένα αναμορφωτήριο φαντάζομαι. Το να βάζεις ένα παιδί σε απομόνωση, και μάλιστα, με προτροπή της ψυχιάτρου; Αυτό είναι που με συγκλόνιζε, ότι ήταν και νομικά καλυμμένο όλο αυτό που συνέβαινε. Ότι το συγκεκριμένο παιδί, 8 χρονών, χτύπησε ας πούμε φροντιστή, άρα δεν τον σέβεται, άρα θα μείνει μόνο του στο δωμάτιο, με ένα στρώμα, χωρίς καν κρεβάτι, μέχρι να ηρεμήσει. Η δική μου λογική αυτό το πράγμα δεν το χωρούσε.

Σε αυτό το σημείο, η συνομιλήτριά μου, διαπραγματεύεται τη συγκεκριμένη πρακτική πειθάρχησης των παιδιών, την οποία τοποθετεί πέρα από το επίπεδο του διανοητού. Επιχειρεί μάλιστα εδώ μία ανασηματοδότηση το όρου «ξενώνα», αντλώντας από το πολιτισμικό ρεπερτόριο της ιδρυματικής φροντίδας («ορφανοτροφείο») και του σωφρονισμού ανηλίκων («αναμορφωτήριο»), ορίζοντας έτσι μία διαφορετική, κακοποιητική διάσταση σε σχέση με τις βιοπολιτικές που χαρακτηρίζουν το σύστημα της παιδικής προστασίας για τους ασυνόδευτους ανήλικους. Και, παραπέρα, επισημαίνει το παράδοξο του γεγονότος ότι η συγκεκριμένη πρακτική έχει μάλιστα νομιμοποιηθεί από τον ψυχίατρο που εποπτεύει το προσωπικό του ξενώνα. Αντιλαμβανόμενη ότι αυτή η πρακτική είναι τελικά εδραιωμένη και κοινώς απαντώμενη στο ευρύτερο πλαίσιο του ξενώνα, συνεχίζει:

Τέλος πάντων, προσπαθούσα να καταλάβω από πού αντλείται όλο αυτό, από πού επικυρώνεται. Και μου είπαν, ότι η ψυχιάτρος μας είπε ότι έτσι έπρεπε να γίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις. Εγώ έβλεπα ότι αυτό το πράγμα είναι ένας φαύλος κύκλος, δημιουργεί ακόμη πιο άσχημα συναισθήματα στα παιδιά, ακόμα μεγαλύτερη κόντρα και ένταση και δυστυχώς, με λύπη μου διαπιστώνω ότι ακόμη και σήμερα υπάρχουν άνθρωποι που είναι σε αυτό το περιβάλλον που λένε ότι μόλις του αγρίεψα, του έκανα, του έρανα, έστρωσε. Και πραγματικά στενοχωριέμαι. (...)

Η ματαίωση που την καταλαμβάνει, έρχεται μαζί με τη συνειδητοποίηση ότι η πρακτική αυτή δεν είναι μεμονωμένη. Διακρίνει μια κουλτούρα καταστολής που είναι έτσι κι αλλιώς διάχυτη στον ξενώνα, η οποία εκφράζεται μέσα από τις συμπεριφορές των συναδέλφων της κάθε φορά που υπάρχει η υποψία ότι ένα παιδί παρεκτρέπεται από το πρότυπο της ορθής συμπεριφοράς ή παραβιάζει κάποιον συμφωνημένο ή επιβεβλημένο κανόνα. Η σχέση παιδιών και ενηλίκων στο συγκεκριμένο ξενώνα φαίνεται να ρυθμίζεται στο πλαίσιο ενός πατερναλιστικού μοντέλου, στο οποίο οι ενήλικες βρίσκονται πάντα σε θέση ισχύος ως προς τα παιδιά, και είναι αυτοί που αποφασίζουν πότε θα παρέμβουν για να επαναφέρουν τις λεπτές ισορροπίες. Την ίδια στιγμή που πολλοί συνάδελφοί της προσμετρούν τη συμμόρφωση των παιδιών ως επιτυχία, η ίδια

υποκύπτει και ταυτόχρονα αντιστέκεται σε μία τέτοια πρόσληψη, κυριαρχούμενη από συναισθήματα λύπης και στενοχώριας. Στη συνέχεια του αποσπάσματος, η ίδια αξιώνει πως η παρουσία της και μόνο στον ξενώνα, αφήνει τα περιθώρια για να αρχίσει το πλαίσιο να επεξεργάζεται και άλλους πιθανούς τρόπους συνύπαρξης με τα παιδιά.

[Π]ραγματικά από τη μια έλεγα ότι ήθελα να είμαι εκεί γιατί νιώθω ότι είμαι χρήσιμη που είμαι εκεί, γιατί δείχνω κάτι άλλο, μπορεί να έρχομαι σε κόντρα με συναδέλφους αλλά υπερασπίζομαι τα παιδιά, και είμαι εντάξει στα παιδιά. Και προτιμούσα προφανώς να είμαι εντάξει απέναντι στα παιδιά παρά στη συντονίστριά μου, ή στον οποιοδήποτε υπεύθυνο μου έλεγε κάτι, οπότε ένιωθα ρε παιδί μου ότι είμαι σημαντική... και από την άλλη υπήρχανε φορές που πνιγόμενι όταν ήμουν εκεί.

Η παρουσία καθαυτή στον ξενώνα, λοιπόν, γίνεται αντιληπτή και επιτελείται ως αντίσταση στον εξουσιαστικό λόγο της συντονίστριας και του υπευθύνου. Αποκτά εκ νέου αξία και αντιμετωπίζεται ως μία δυνατότητα αλλαγής στο εδραιωμένο σύστημα και στις κυριαρχούσες αντιλήψεις περί πειθάρχησης των παιδιών. Παρόλα αυτά, η διάθεση αντίστασης καταπνίγεται παράλληλα μέσα στο σύστημα καταπίεσης που προϋπήρχε πριν την παρουσία της εκεί και που βλέπει ότι, πάρα ταύτα, συνεχίζει να αναπαράγεται. Στο ακόλουθο συμβάν που αφηγείται, έρχεται η ίδια αντιμέτωπη με διλήμματα που καλείται να διαχειριστεί τη στιγμή μίας τέτοιου είδους κρίσης:

Τώρα, υπήρχαν σκηνικά ας πούμε κρίσης, όπου ήτανε μια χαρακτηριστική περίπτωση ας πούμε, που το παιδί, να κλαίει και να χτυπιέται, παιδαγωγός και φροντιστής να το κρατάνε χειροπόδαρα να ηρεμήσει -λες και θα ηρεμούσε έτσι- η συντονίστρια να απειλεί ότι θα πάρει τα ρούχα του παιδιού, ότι θα αδειάσουν τη ντουλάπα της για να μην έχει ρούχα... Και είναι 8 χρονών το παιδί· νομίζω ότι σε αυτή την ηλικία τα παιδιά δεν πείθονται έτσι, (...) και αυτό που ήθελαν να κάνω εγώ ήταν να μαζέψω τα ρούχα. Και δεν το έκανα. Και πήγα να μιλήσω στο παιδί το οποίο πραγματικά ήταν σε κατάσταση αμόκ, που πιστεύω κι εγώ ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση χρειαζότανε βοήθεια, και πιο τακτικές συνεδρίες με τον ψυχολόγο, για τις οποίες πραγματικά έχω αμφιβολίες για το τι γίνεται στις συνεδρίες με τον ψυχολόγο και τον κοινωνικό λειτουργό, δηλαδή για το εάν γίνεται δουλειά και για το αν καταγράφεται αυτή η δουλειά και αν μελετάται η βελτίωση ή η χειροτέρευση μίας περίπτωσης.

Στο συγκεκριμένο περιστατικό, η αντίσταση της συνομιλήτριάς μου εκφράστηκε μέσα από την απόφασή της για μη συμμόρφωση στην έκκληση της συντονίστριας να μαζέψει τα ρούχα. Ενδεικτική είναι εδώ η παρουσία και η αντίδραση της συντονίστριας, η οποία μέσα από το ρόλο της και τα λεγόμενά της, απειλεί το παιδί ότι θα το τιμωρήσει παίρνοντας τα ρούχα, σε μία επιδίωξη να ρυθμίσει την απόκρισή του και να

αποκλιμακώσει την ένταση που έχει προκληθεί. Σε μία παρόμοια λογική κινείται η αντίδραση της παιδαγωγού και του φροντιστή, που παρεμβαίνουν άμεσα κατά τη στιγμή της κρίσης, ακινητοποιώντας το σώμα του παιδιού. Οι κινήσεις στις οποίες προβαίνουν αυτά τα πρόσωπα, επιδιώκουν να υπενθυμίσουν στο παιδί την οριακότητα της κατάστασης στην οποία εντοπίζεται: το σώμα του ξαφνικά βρίσκεται ακινητοποιημένο και αντιμετωπίζει τον κίνδυνο να μείνει γυμνό και απομονωμένο, εάν δεν πειθαρχήσει στις συστάσεις του πλαισίου. Το παιδί εδώ, αντί να αντιμετωπίζεται ως υποκείμενο δικαιωμάτων, επανέρχεται σε μία κατάσταση «γυμνότητας» και αποστέρησης, κατά την οποία διακυβεύεται ακόμη και η κάλυψη των βασικών του αναγκών, οι οποίες ανάγονται πλέον σε προνόμια στα οποία μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση μόνο αν συμμορφωθεί στη βάση ενός συγκεκριμένου προτύπου συμπεριφοράς. Τη διαπίστωση αυτή ενισχύει και η παρατήρηση της συνομιλήτριάς μου, ότι τελικά έχει αμφιβολίες για το εάν άλλοι, περισσότερο συμβατικοί τρόποι ρύθμισης της συμπεριφοράς και διαχείρισης του τραύματος, όπως οι συνεδρίες με τον ψυχολόγο ή την κοινωνική λειτουργό, τελικά του επιφυλάσσουν κάποιου είδους διαφορετική μεταχείριση σε σχέση με την παραπάνω. Και εάν η κατάρτιση ενός εξατομικευμένου πλάνου είναι προσχηματική και τελικά δε λειτουργεί, το παιδί αποπροσωποποιείται και καθίσταται ακόμη πιο επιρρεπές σε τέτοιου είδους τιμωρητικές πρακτικές. Στη συνέχεια, η συνομιλήτριά μου περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο τελικά αποκρίθηκε στην έκκληση της συντονίστριας για να μαζέψει τα ρούχα και να πάει το παιδί στην απομόνωση:

Τέλος πάντων, οπότε εκεί πήγα και έδειξα με τη συμπεριφορά μου, δεν είπα στον άλλον «α, τι κάνεις», αλλά έδειξα με τη συμπεριφορά μου ότι δεν είναι αυτή η λύση. Ηρέμησα το παιδί -το συγκεκριμένο το παιδί εμένα με εμπιστευόταν κιόλας, εννοείται ότι σε τέτοιες περιπτώσεις δε θα πάει κάποιος άσχετος και το παιδί θα ηρεμήσει- και τέλος πάντων ηρέμησε. Και εκεί δεν μπορώ να πω ότι ήταν ενοχλημένη η συντονίστρια, αλλά μου θύμιζε με πολύ έντονο τρόπο ότι δεν διαπραγματευόμαστε τα όρια με το παιδί, ότι υπάρχουν όρια. Χτύπησε φροντιστή, θα πάει στην απομόνωση. Και της εξήγησα ότι αφού αυτή είναι η απόφαση της ομάδας προφανώς και θα πάει, αλλά δε θα πάει με φωνές. Μίλησα στο παιδί, ηρεμήσαμε, προσπάθησα να την πείσω ότι αυτό το πράγμα δεν είναι τιμωρία, και ότι αυτό είναι μία συμβουλή που μας έδωσε η γιατρός που γιατρεύει την ψυχούλα, ότι όταν έχουμε νεύρα είναι καλό να σκεφτόμαστε και λίγο μόνοι μας και να ηρεμούμε, και τέλος πάντων χωρίς κλάματα, πραγματικά έπεισα το παιδί το οποίο πήγε στο δωμάτιο. Μάλιστα, επειδή ήταν μέρα που δεν είχε πάει στο σχολείο, καθίσαμε και κάναμε και ασκήσεις μαζί, χωρίς ένταση. Και αφορμή για όλο αυτό το περιστατικό είναι ότι δε φορούσε τη μάσκα (...) ένα πρωινό το οποίο όλα τα παιδιά λείπανε στο σχολείο.

Μετά από την αρχική αντίσταση που εξέφρασε, μέσα από τη μη ικανοποίηση του αιτήματος της συντονίστριας να μαζέψει τα ρούχα, ακολούθησε και μία προσπάθεια αναθεώρησης της πρακτικής, καθώς η ίδια αποφάσισε να προσεγγίσει το παιδί για να το ηρεμήσει. Η κίνησή της αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή και ως μία προσπάθεια να εισάγει έναν εναλλακτικό τρόπο αντιμετώπισης των κρίσεων, ο οποίος θεμελιώνεται σε μία διαφορετικού τύπου σχεσιακότητα, αντί του πατερναλισμού που επικρατεί στο πλαίσιο. Παρότι καταφέρνει να ηρεμήσει το παιδί, η έκβαση αυτή δεν εισπράττεται από τη συντονίστρια ως επιτυχία, όπως ίσως θα ανέμενε η συνομιλήτρια, αλλά ως παρέκβαση από το ισχύον πειθαρχικό μοντέλο, το οποίο μάλιστα, όπως της υπενθυμίζει, είναι αδιαπραγμάτευτο. Μάλιστα, καλεί και την ίδια να συμμορφωθεί ως προς αυτό με έναν τρόπο τιμωρητικό, αφού την αναγκάζει να μεταφέρει εκείνη το παιδί στο χώρο της απομόνωσης. Η συνομιλήτριά μου, υποκύπτοντας εν μέρει στη σύσταση για συμμόρφωση, αναλαμβάνει να συνοδεύσει το παιδί στην απομόνωση, εξηγώντας του τους λόγους για τον οποίο γίνεται αυτό. Με άλλα λόγια, για να αντισταθμίσει τον αντίκτυπο της δικής της απόφασης για συμμόρφωση, αναγκάζεται να επινοήσει ένα αφήγημα που να εξηγεί και να δικαιολογεί το γεγονός ότι το παιδί τελικά θα απομονωθεί. Με αυτό τον τρόπο, συμβάλλει όμως και σε μία εξορθολογικοποίηση της εν λόγω πρακτικής, γεγονός που ενισχύει, παρά αποθαρρύνει την αναπαραγωγή της. Καταληκτικά, συμπεραίνει ότι:

Σου λέω δε μου είπε κανένας ότι... εγώ δεν ήθελα να χωθώ κιόλας στη φάση, για να μην ακυρώσω κανένα συνάδελφο για τον τρόπο που το χειρίζεται. Αλλά εφόσον με φώναξε να μαζέψω τα ρούχα, λέω ε όχι, εντάξει, άμα με θες εδώ δε θα μαζέψω ρούχα. Και παρόλα αυτά σου λέω δε με προσέβαλε κανένας, σεβαστή έγινε και η δική μου η άποψη, αλλά δεν κατάφερα να αλλάξω το ότι βάζουμε τα παιδιά στην απομόνωση.

Συνεπώς, η ίδια επανέρχεται στο τέλος της αφήγησης για να διαπιστώσει ότι η πειθαρχική πρακτική της απομόνωσης συνέχισε να αναπαράγεται. Δηλώνει πως και η δική της άποψη έγινε σεβαστή· όμως, στη βάση του γεγονότος ότι οι εφαρμοζόμενες πολιτικές και δυναμικές του πλαισίου που παρέμεναν ως έχουν, είναι πιο πιθανόν η άποψή της να ήταν απλώς ανεκτή, ώστε και η ίδια να μην έχει άλλες αφορμές και δυνατότητες να εκφράσει κάποιου είδους παρόμοια αντίσταση. Τελικά, η ευρύτερη επιδίωξή της να επανορθώσει το πλαίσιο δε φαίνεται να έχει κάποιο ορατό

αποτέλεσμα. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ανάλογες πρακτικές πειθαρχικής συμμόρφωσης έχουν καταγγελθεί και από εργαζόμενους σε άλλους ξενώνες.³²

3.3 Εκδικάζοντας το ποιος θα επιβιώσει

Περνώ στο επόμενο συμβάν που θα αναλύσω, που και αυτό έχει προκύψει στο πλαίσιο της εργασίας σε ξενώνα ασυνόδευτων ανηλίκων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ενδεικτική και η αυτολογοκρισία που διακρίνεται στο λόγο του συνομιλητή μου, που εργάζεται ως φροντιστής στον ξενώνα, η οποία επισκιάζει μέρος του σκηνικού που μου αφηγείται. Την επισκίαση αυτή, που εκφράζεται μέσα από διστακτικότητα και αποσιωπήσεις κατά την αφήγηση, την ερμηνεύω στη βάση του περιοριστικού καθεστώτος προστασίας προσωπικών δεδομένων, της αμφιβολίας του σχετικά με το εάν το περιστατικό αυτό είναι ασφαλές να το διαπραγματεύεται με άτομα εκτός της οργάνωσής του, αλλά και της δυσκολίας που εξ' ορισμού ενέχει η αφήγηση ενός ακραίου και τραυματικού συμβάντος. Σε ερώτηση που του απηύθυνα σχετικά με το εάν υπάρχουν πράγματα στη δουλειά του που δεν τα αντέχει, απάντησε ως εξής:

Έχουν γίνει πάρα πολλά σκηνικά που με κάνουν να λέω ότι δε θα ήθελα να είμαι μέρος της ομάδας. Αλλά πάντα βάζω λίγο παραπάνω τα παιδιά, δηλαδή, νιώθω ότι δε θέλω να φύγω γιατί πιστεύω ότι είμαι ένας από τους ανθρώπους ο οποίος τα βοηθάει. Υπάρχουν διάφοροι που δεν τα βοηθάνε. Υπάρχουν διάφοροι που έρχονται και κάνουν το οχτάωρό τους και φεύγουνε. Και φαίνεται ότι δεν τους νοιάζει. Και φαίνεται ότι έρχονται και κάνουν τη δουλίτσα τους και φεύγουν. Αυτό δε μ' αρέσει, και δε μ' αρέσει να συγκαλύπτονται πράγματα, ακόμη κι αν τα κάνουν τα παιδιά. Δηλαδή είχαν γίνει πολύ ακραία σκηνικά, στα οποία είχανε αντιδράσει, δεν ξέρω, σαν οργάνωση, γιατί ήταν ενημερωμένη η οργάνωση, πάρα πολύ άσχημα για μένα. Απλά δηλαδή λες στο παιδί, ενώ έχει κάνει κάτι τρομερό, που οκ, πρέπει να προστατέψουμε τους πρόσφυγες... αλλά όταν κάνει το παιδί κάτι πάρα πολύ άσχημο σε ένα άλλο παιδί, δεν του λες απλά φύγε από το σπίτι, γιατί κάπου θα πάει αυτό το παιδί μετά, και μετά θα το ξανακάνει και έτσι συντηρείς ένα πράγμα αφύσικο, άσχημο. Τώρα δεν μπορώ να μπω στην ανάλυση του σκηνικού, γιατί είναι εξωπραγματικό, αλλά τέλος πάντων. Στην καλύτερη αυτά τα πράγματα δε θα έπρεπε να συγκαλύπτονται.

Στο παραπάνω απόσπασμα ο συνομιλητής μου σχολιάζει δύο είδη στάσεων, συγκεκριμένα την «αδιαφορία» και τη «συγκάλυψη», που εκφράζονται στο πλαίσιο του

³² Μία συναφής καταγγελία από εργαζόμενους/ους του προγράμματος ΕΣΤΙΑ για τις συνθήκες που επικρατούν στις δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων βρίσκεται εδώ: <http://ergasianet.gr/2020/06/19/%CE%B7-%CE%B6%CF%89%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CF%82-%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%BE%CE%B5%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%8C%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84/> (10/2/2020)

αξιακού ρεπερτορίου που απαντάται στην καθημερινότητα του ξενώνα, οι οποίες φαίνεται να ξεπερνούν τα προσωπικά όρια ανοχής και αντοχής του. Στην πρώτη περίπτωση, η αδιαφορία εκφράζεται από την πλευρά ορισμένων συναδέλφων του, οι οποίοι επαφίονται στα τυπικά τους καθήκοντα, χωρίς να ενδιαφέρονται να υποστηρίξουν τα παιδιά με άλλους τρόπους, πέρα από το να καλύπτουν τις βασικές τους ανάγκες στο επίπεδο της καθημερινής διαβίωσής τους στον ξενώνα. Την αδιαφορία αυτή την ερμηνεύει ως ηθικό ατόπημα, αφού εκείνοι που εκφράζουν μία τέτοια στάση προτεραιοποιούν επί της ουσίας μία προσωπική τους ανάγκη -το να διασφαλίσουν δηλαδή μία θέση εργασίας,- παραμερίζοντας τις σημαντικότερες, ηθικές διαστάσεις που προϋποθέτει η εργασία στον ανθρωπιστικό τομέα.

Αμέσως μετά, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η οργάνωση και ο ξενώνας διαχειρίστηκαν ένα ακραίο περιστατικό βίας που έλαβε χώρο μεταξύ δύο παιδιών. Ο συνομιλητής μου, κατά τη στιγμή της αφήγησης, εξωθεί το περιστατικό εκτός της σφαίρας του πραγματικού, του διανοητού. Ταυτόχρονα, καταγγέλλει τον γεγονός ότι οι αρμόδιοι αντέδρασαν παράτυπα, συγκαλύπτοντας το περιστατικό, αφού, αυτό που αντιλαμβάνεται είναι ότι το παιδί-δράστης απλώς εκδιώχθηκε από τον ξενώνα, χωρίς οι αρμόδιοι να έχουν προβεί σε επιπλέον υποστηρικτικές ενέργειες για κανένα από δύο τα παιδιά. Όταν σε άλλο σημείο της συνέντευξής επανέρχεται προς στιγμήν σε αυτό το περιστατικό αναφέρει: *«Ρε συ, δεν ξέρω αν τους νοιάζει. Γενικά. Τουλάχιστον έτσι με κάνουν να νιώθω. Γενικά αυτό που νομίζω ότι τους νοιάζει να βγει το πρόγραμμα, οικονομικά; Δεν ξέρω τι τους νοιάζει. Θα βγει το πρόγραμμα; Άμα βγει το πρόγραμμα, εντάξει.»*

Από τις νοηματοδοτήσεις και τις ερμηνείες τόσο της στάσης των αδιάφορων συναδέλφων του, όσο και της στάσης του θεσμικού πλαισίου απέναντι σε ένα περιστατικό κακοποίησης, διακρίνεται και ένα ευρύτερο επιχείρημά του: ότι δηλαδή, όταν η ανθρωπιστική δράση υπάγεται στον ολοκληρωτισμό της αγοράς και συμπλέει με νεοφιλελεύθερες λογικές, ενισχύει τις συνθήκες που επιτρέπουν στη βία να εκδηλωθεί και να αναπαραχθεί. Για τον ίδιο, το να είναι μάρτυρας τέτοιων γεγονότων του προκαλεί φθορά και τον αποθαρρύνει από το να συνεχίσει να εργάζεται στον ξενώνα, όπως αναφέρει χαρακτηριστικότερα στη συνέχεια του αποσπάσματος που παρατίθεται παρακάτω. Στη συνέχεια, προβληματοποιώντας περαιτέρω τόσο τις συνθήκες που συνέβαλαν στο να πυροδοτηθεί το περιστατικό στο οποίο αναφέρεται, όσο και τον τρόπο απόκρισης ως προς αυτό, λέει ότι:

Ρε συ δεν είναι... δε θέλω να πω τη λέξη ατιμωρησία, είναι λάθος, αλλά δεν το λέω σαν τιμωρία, το λέω σαν προστασία των άλλων παιδιών. Δηλαδή, δεν είναι ότι τιμωρείς έναν άνθρωπο, είναι ότι προστατεύεις τους υπόλοιπους από αυτόν. Δηλαδή δε γίνεται να έχεις δωδεκάχρονα παιδιά μέσα σε έναν ξενώνα, και δεκαοχτάχρονους, οι οποίοι να μη γίνεται να είναι εκεί μέσα μαζί με τους δωδεκάχρονους, και το μόνο που μπορείς να κάνεις είναι να λες, ξέρεις κάτι, πάρε τα πράγματά σου και φύγε, που δεν μπορείς να κάνεις ούτε αυτό, αλλά το κάνεις άτυπα ας πούμε, το κάνεις κάπως, δεν ξέρω. Δεν ξέρω, είναι μερικά πράγματα που δεν τα πιστεύω πως έχουνε συμβεί, και έλεγα πως σε κάνουν να φτάνεις στα όριά σου, δεν μπορώ να δουλέψω άλλο εδώ, δεν μπορώ να ξέρω ότι έχει συμβεί αυτό και δεν έχουμε κάνει κάτι.

Εδώ, ο συνομιλητής μου επικεντρώνει στους θεσμικούς λόγους που επιτρέπουν την εδραίωση και την αναπαραγωγή συνθηκών βίας εντός του χώρου εργασίας του. Το γεγονός ότι ο ξενώνας καταστατικά δύναται να φιλοξενήσει παιδιά από ένα ευρύ ηλικιακό φάσμα, σε συνδυασμό με το έθος αδιαφορίας και συγκάλυψης, έχει ως αποτέλεσμα την συστηματική έκθεση των ζωνών, που διακυβερνώνται με έναν τέτοιο τρόπο, σε πολλαπλούς κινδύνους. Ο ίδιος τώρα, αναγνωρίζοντας πως δεν μπορεί να συνομιλήσει με την απάνθρωπη αυτή συνθήκη, αποσύρεται στα όρια του συστήματος, διακατεχόμενος από μία αμφιθυμία σχετικά με το εάν θα πρέπει να παραμείνει μέρος αυτού ή να φύγει.

3.4 Προσκολλήσεις σε τυπικά καθήκοντα, και μία εξαίρεση στον κανόνα

Σε αυτό το σημείο περνάω στην εξέταση ενός συμβάντος που αναφέρεται στη διαχείριση της περίπτωσης ενός ασυνόδευτου που μόλις είχε ενηλικιωθεί, οπότε η υπόθεσή του μεταφέρθηκε από την οργάνωση που τον υποστήριζε ως ανήλικο, στην οργάνωση που θα τον υποστήριζε από τη στιγμή που αυτός μετέβη ως νεαρός ενήλικος σε μία δομή υποστηριζόμενης διαβίωσης. Το βασικό διακύβευμα που φέρνει αντιμέτωπες τις εργαζόμενες των δύο οργανώσεων, είναι ότι εκκρεμούσε η έκδοση της κάρτας μετρητών (cash card), που θα του επέτρεπε να αγοράσει τα βασικά αγαθά για την επιβίωσή του από τη στιγμή θα πήγαινε στη νέα δομή. Αρχικά, η συνομιλήτριά μου, που έχει συντονιστικό ρόλο και ανήκει στο διοικητικό κέντρο της οργάνωσης που υποστήριζε το νεαρό όσο ήταν ανήλικος, προβληματοποιεί τις διαστάσεις που έχουν συνδράμει ώστε ο νεαρός πλέον ενήλικος να βρίσκεται εκτός κάποιου προστατευτικού πλαισίου.

Πηγαίνει εκεί το παιδί, γίνεται και το case transfer και οι λοιπές διαδικασίες, με μεγάλο ζήτημα την έκδοση του cash card. Φυσικά, όταν φεύγει ένα παιδί ενήλικο από εσένα, εσύ δεν συνεχίζεις να ρωτάς κάθε μέρα τι του συμβαίνει, έτσι; Ένα

παιδί ενηλικιώθηκε, έφυγε... το αφήνεις. Το παιδί συνέχιζε όμως και μας παίρνει τηλέφωνα, λέγοντάς μας πως παρόλο που συνέχεια λέει στην κοινωνική λειτουργό το πρόβλημά του, αυτή δεν κάνει τίποτα. Και, πραγματικά, περνάνε βδομάδες, και δεν έχει βγάλει cash. Ντάξει, στα διαμερίσματα αυτά δεν έχουνε σίτιση. Επίσης είναι ένας Μπαγκλαντεσιανός ανάμεσα σε... όλοι οι υπόλοιποι είναι Πακιστανοί. Οπότε δεν έχει και την αλληλεγγύη ρε παιδί μου των συγκατοίκων του. Και το παιδί δεν έχει να φάει.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η συνομιλήτριά μου είναι σε θέση να αναγνωρίσει και να αξιολογήσει τόσο τις τυπικές, όσο και τις άτυπες συνθήκες που εισάγουν το παιδί σε ένα καθεστώς διευρυμένης επισφάλειας (βλ. Crafter & Rosen, 2020). Εντοπίζει τις βασικές ελλείψεις που υπάρχουν (μη έκδοση κάρτας μετρητών, αδυναμία πρόσβασης σε φαγητό), τις παραλείψεις της κοινωνικής λειτουργού της άλλης οργάνωσης ως προς την πλαισίωση και την υποστήριξη του νεαρού, καθώς και το γεγονός ότι στη νέα δομή, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο ανεπίσημο κοινοτικό δίκτυο υποστήριξης, που έστω άτυπα θα μπορούσε να συνδράμει για να καλύψει τις ανάγκες του. Και, ενώ η συνέχιση της παρακολούθησης της υπόθεσης του νεαρού μετά την ανάληψή της από άλλη οργάνωση δεν προβλέπεται, τη στιγμή που αναγνωρίζει την αδυναμία του νέου συστήματος να τον υποστηρίξει, αποφασίζει να αναλάβει δράση, υπερβαίνοντας το θεσμικό της ρόλο. Κάπως έτσι, συνεχίζει:

Οπότε αρχίζουμε εμείς να παίρνουμε τηλέφωνα να δούμε τι γίνεται. Και βρίσκουμε την κοινωνική λειτουργό. Ε, η οποία μας τα μασάει όλη την ώρα. «Και ξέρετε... επειδή είναι ενήλικες, εμείς τους δίνουμε έναν αριθμό, και πρέπει μόνοι τους να κάνουν την αίτηση. Και εμείς έχουμε οδηγία από την οργάνωση να μην... Πρέπει μόνοι τους να βρουν την άκρη.»

(...) Και κάποια στιγμή μας παίρνουν και μας λένε ότι, «εμ... έχει αποκλειστεί λέει από το cash». Το οποίο παιδί έχει κάνει μόνο αίτηση για άσυλο, δεν έχει πάρει ούτε πρώτη απορριπτική ούτε τίποτα. Και να, «και εμείς δεν μπορούμε...» Και δεν το ένα και δεν το άλλο. Και όλο ήτανε... «οι οδηγίες που έχουμε είναι να μην μπλεκόμαστε σε αυτές τις διαδικασίες». Τέλος πάντων. Την προηγούμενη εβδομάδα μας παίρνει μια μέρα τηλέφωνο το παιδί και ίσα-ίσα που έβγαине η φωνή του. Και έλεγε «δεν αντέχω θα αυτοκτονήσω». Και είναι ένα παιδί με ιστορικό, έχει κάνει πολλά...

Μετά την επικοινωνία με την κοινωνική λειτουργό του παιδιού, η συνομιλήτριά μου προβαίνει σταδιακά σε μία επανεκτίμηση της κατάστασης. Αντιλαμβάνεται ότι, ιδωμένο μέσα από το πρίσμα που ορίζει το θεσμικό σύστημα, τις ισχύουσες πολιτικές στέγασης και τις οδηγίες της οργάνωσης, το πρόβλημα του νεαρού ουσιαστικά παύει να υπάρχει. Διότι, ως νεαρός ενήλικος, θα όφειλε ήδη να έχει κατακτήσει όλα εκείνα τα εργαλεία που θα του επιτρέπουν να τα βγάλει πέρα σε ένα καθεστώς ημιαυτόνομης διαβίωσης. Εδώ, γίνεται εμφανές ότι, αυτό το ατελές, νεοφιλελεύθερο καθεστώς ελευθεριακότητας και ατομικής ευθύνης, που υπόσχεται στα ενηλικιωμένα υποκείμενα

μία μεγαλύτερη αυτονομία και που ενθαρρύνει την εμπρόθετη δράση, συνέρχεται εξ ορισμού με ένα πλήθος περιορισμών. Η κοινωνική λειτουργός της άλλης οργάνωσης, στην αφήγηση της συνομιλήτριάς μου, κατασκευάζεται ως ένα υποκείμενο που συμμορφώνεται απόλυτα στο υπάρχον πλαίσιο, ακολουθώντας οδηγίες, αδυνατώντας έτσι να διανοηθεί ότι η δική της στάση αποτελεί μέρος του προβλήματος. Τα λεγόμενα του παιδιού, δηλωτικά της οριακής κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει, καθώς και η επίγνωση που είχε η εργαζόμενη σε σχέση με την υπόθεση του παιδιού, κινητοποίησαν τη συνομιλήτριά μου να αλλάξει στρατηγική, ώστε να βρεθεί λύση στο πρόβλημα.

Και τότε αναλαμβάνω, τέλος πάντων, παίρνω τηλέφωνο, δε βρίσκω την κοινωνική. Τέλος πάντων, με πήρε πίσω η κοινωνική που έχει το συγκεκριμένο διαμέρισμα. Μου λέει «καταλαβαίνω, αλλά ξέρετε...» Ναι, λέω ξέρω το τι έχει γίνει. Είναι όμως μία πάρα πολύ σοβαρή περίπτωση και σας παίρνω από τα κεντρικά της οργάνωσης. Ε κάπου εκεί είναι που για να πιέσω την κατάσταση, είπα ότι το παιδί είναι πάρα πολύ χάλια. «Και εσείς τι θα κάνετε; Ωραία δεν έχετε οδηγία να τον βοηθήσετε... Αν γίνει κάτι, μετά τι θα κάνετε; Θα πείτε δεν είχα οδηγία; Και πιστέψτε με, κανείς δεν πρόκειται να δεχτεί αυτή την απάντηση για ένα παιδί που μόλις έχει φύγει από δικιά μας δομή, να βρίσκεται ακόμα χειρότερα από πριν. Συγγνώμη.» της λέω. «Ναι.», μου λέει... «Σας λέω όμως ότι εγώ δεν έχω καμία, δεν μπορώ.. Οι οδηγίες που λαμβάνω είναι αυτές.» Της λέω «Εσύ πολύ καλά τα λες. Θέλω να μιλήσω με αυτόν που σου δίνει τις οδηγίες.» Δεν μου έδωσε βέβαια κανένα τηλέφωνο, μου είπε θα σε πάρει η συντονίστρια μου τηλέφωνο. Δεν με πήρε ποτέ η συντονίστρια της τηλέφωνο. Παρόλα αυτά, την επόμενη μέρα είχε ραντεβού για να βγάλει cash το παιδί.

Σε αυτή την περίπτωση, η συνομιλήτριά μου αποφάσισε να χρησιμοποιήσει το ρόλο και τη δική της θεσμική δύναμη για να ασκήσει πίεση στην άλλη οργάνωση, ώστε να την αναγκάσει να προσφέρει έμπρακτη στήριξη στον νεαρό, ενθαρρύνοντας με αυτό τον τρόπο την υπέρβαση ή, καλύτερα, την παραβίαση του ισχύοντος τυπικού πλαισίου. Το βασικό της εργαλείο όμως για τη διεκδίκηση μίας διαφορετικής αντιμετώπισης, ήταν η ανάδειξη της ίδιας της οριακότητας, της ευαλωτότητας και της επισφάλειας του νεαρού. Συνεπώς, η όποια διεκδίκηση γίνεται με βιοπολιτικούς όρους, γεγονός που τελικά αναπαράγει και ενισχύει το υπάρχον καθεστώς επισφάλειας. Αναστοχαζόμενη σε σχέση με το συμβάν αυτό, η συνομιλήτριά μου καταλήγει πως:

Για μένα το βασικότερο, και εκεί που την είδα ρε παιδί μου κάπως να αντιδράει, γιατί προσπαθούσα να την πιάσω πολύ με το καλό αυτή. Έτσι με υπαινιγμούς οι απειλές και όλα αυτά. Της λέω ρε κοπελιά, έχουμε κάνει όλοι αυτές τις θέσεις. Η κοινωνική εργασία για παιδιά που μένουν σε διαμερίσματα και λοιπά, αν δεν είναι να απαλύνει τη συνάντηση με την τραυματική γραφειοκρατία, τότε ποια είναι; Εκεί παγώνει.. Της λέω «με ακούτε... με ακούς;» Μου λέει «Πολύ σωστό αυτό που 'πατε». Της λέω... «Ωραία, πάμε πράξη τώρα.»

Με την κίνηση αυτή, που εκφράζεται μέσα από υπαινικτικές απειλές, η συνομιλήτριά μου επεδίωξε να επαναπροσδιορίσει και να επανηθικοποιήσει το περιεχόμενο της κοινωνικής εργασίας στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής δράσης. Η αλληλεπίδρασή της με την κοινωνική λειτουργό εκφράστηκε μέσα από μία παιδαγωγική της φροντίδας, μέσω της οποίας η ανάγκη για προσκόλληση στα τυπικά καθήκοντα του ρόλου υποχώρησε, ο τεχνοκρατισμός που κυριαρχεί στον ανθρωπισμό αναδείχθηκε ως εμπόδιο, ενώ ταυτόχρονα προκρίθηκαν οι αξίες της ευαισθησίας, της ενσυναίσθησης, της ευελιξίας και της προσαρμοστικότητας, που θα οδηγούσαν τελικά στην κάλυψη των υπαρκτών και ορατών αναγκών του νεαρού. Όμως η αλληλεπίδραση δεν εξαντλείται στην εκπαίδευση των συν-αισθηματικών συνηθειών της κοινωνικής λειτουργού ώστε να μάθει να φροντίζει με νέους όρους· ολοκληρώνεται μέσα από μία προτροπή για δράση, που αποτελεί το κεντρικό ηθικό πρόταγμα και την κινητήρια δύναμη του ανθρωπισμού εν γένει.

3.5 Κατάρρευση του πλαισίου εν μέσω μίας νέας έκτακτης ανάγκης

Η τελευταία περίπτωση που θα αναλύσω αφορά στο πώς ανασηματοδοτείται και βιώνεται η ανθρωπιστική εργασία στο πλαίσιο μίας ακραίας συνθήκης, όπως αυτή προκύπτει μέσα από το καθεστώς μίας πολυεπίπεδης, πολυσχιδούς και παρατεταμένης «έκτακτης ανάγκης». Η συνομιλήτριά μου, που εργάζεται ως εκπαιδευτικός ασυνόδευτων ανηλίκων στη Λέσβο, μετά την έκτακτη εκκένωση του Κέντρου Υποδοχής και Ταυτοποίησης της Μόριας λόγω της φωτιάς, της απομόνωσης του πληθυσμού στο νέο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης του Καρά Τεπέ λόγω της πανδημίας, αλλά και εν μέσω των σταδιακών μετακινήσεων των ασυνόδευτων ανηλίκων από το νησί στην ενδοχώρα στο πλαίσιο των εθελοντικών μετεγκαταστάσεων, βρέθηκε αντιμέτωπη με μία συνθήκη αυξανόμενης και διάχυτης επισφάλειας, η οποία υπονόμει τόσο τους όρους εργασίας της, όσο και τους όρους διαβίωσης του μεταναστευτικού πληθυσμού που ήταν εγκλωβισμένος στο νησί. Στο ακόλουθο απόσπασμα περιγράφει το σχετικό βίωμα:

Αυτή τη στιγμή με απασχολεί πολύ το ζήτημα της δουλειάς. Πάω επίσης με μεγάλη δυσκολία το πρωί στη δουλειά, γιατί ακριβώς ξέρω ότι όλα είναι στον αέρα. Όταν δεν υπάρχει το πλαίσιο και το συγκεκριμένο πρόγραμμα, και κυριολεκτικά δεν υπάρχει χώρος και απλά είσαι κάπου και περιμένεις να περάσει η ώρα, το ωράριο σου με λίγα λόγια, και είσαι εκτεθειμένη, αυτό το πράγμα όσο να πεις είναι, είναι κάτι πάρα πολύ πιεστικό οπότε σε κάνει μονίμως να το φέρνεις στο μυαλό σου, να σε απογοητεύει, ας πούμε, και αυτό το παίρνεις μαζί σου. Δηλαδή δεν γίνεται να πας σπíti και μετά να ζεις τη ζωή σου για παράδειγμα. Το οποίο είναι κάτι, ναι, που πριν όταν είχαμε ας πούμε το σχολείο, ε νωρίτερα δεν το είχα αυτό το πράγμα. Δε σκεφτόμουν τη δουλειά. Τώρα πάντα περιμένεις κάτι

καινούργιο, δηλαδή κάθε μέρα περιμένεις ότι θα γίνει κάτι άλλο. Πηγαίνεις λίγο και με μία ανησυχία. Είναι τόσο ρευστή η κατάσταση που κάθε φορά περιμένεις κάτι, ότι κάτι καινούργιο θα γίνει.

Στην περίπτωση αυτή, η αποδιοργάνωση και η ραγδαία επισφαλειοποίηση του εργασιακού πλαισίου, εξαιτίας της πολλαπλότητας και της έντασης των επάλληλων ακραίων καταστάσεων, διαταράσσει έντονα την εργασιακή καθημερινότητα της συνομιλήτριάς μου. Ο χώρος, ο χρόνος και η όποια οργάνωση συνεπάγεται η εργασία βρίσκονται στον αέρα, ενώ η ίδια φαίνεται να συμπαρασύρεται βίαια στο εδώ και τώρα που επιφυλάσσουν οι έκτακτες συνθήκες. Στην αφήγησή της, επανέρχεται διαρκώς ένας διάχυτος και αποπλαισιωμένος προβληματισμός που δεν μπορεί να εξαντληθεί, και σε καμία περίπτωση να επιλυθεί, εντός του εργασιακού της ωραρίου. Η διάχυτη επισφάλεια διαταράζει μάλιστα τις όποιες οριοθετημένες χρονικότητες διαχωρίζουν το προσωπικό από το επαγγελματικό, αποκλείοντας έτσι και το όποιο ενδεχόμενο για συναισθηματική αποσυμπίεση. Έχοντας εντοπίσει τον εαυτό της σε μία τέτοια συνθήκη, στη συνέχεια συζητά για το πώς συνομιλεί μέσα από μία τέτοια θέση με τους μαθητές της.

Επίσης, το άλλο που σκέφτομαι: το να αντικρίσεις τα παιδιά εκεί πέρα. Δηλαδή όταν πας και αντικρίζεις τα παιδιά και τους λες ότι θα κάνουμε τέτοιου τύπου μάθημα ή θα κάνουμε εδώ το μάθημα, για παράδειγμα, στο χώμα. Αυτό, πώς να στο πω, μου προκαλεί και μια ντροπή. Δηλαδή, δεν το λέω πολύ εύκολα ή δεν το λέω καθόλου. Τις περισσότερες φορές... Γι' αυτό δεν προσπαθώ, αυτό που σου είπα πριν, να τα προσελκύσω κιόλας. Δηλαδή να τα προσελκύσω για ποιο, για ποιο πράγμα;

Περιγράφοντας εδώ το ρόλο της μέσα από τη σχέση της με τα παιδιά, εντοπίζει το πώς η κατάρρευση του πλαισίου μετουσιώνεται τελικά σε ντροπή. Η παράδοση απαίτηση να «προσελκυστούν» τα παιδιά για να γίνει ένα κάποιο μάθημα, όπως μου δηλώνει σε άλλο σημείο της συνέντευξής μας, εκπορεύεται από τους τοπικούς υπεύθυνους και ενθαρρύνεται από τα κεντρικά γραφεία της οργάνωσης, οι οποίοι δηλώνουν ότι η φύση της χρηματοδότησης του προγράμματος είναι τέτοια που επιβάλλει στους εργαζόμενους να αφιερώνουν ώρες με τα παιδιά στο πεδίο, με πρόφαση το να διασφαλιστεί μία ουσιαστική επικοινωνία μαζί τους. Με αυτό τον τρόπο, η εκπαίδευση που προσφέρεται στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής εργασίας εμπορευματοποιείται και, ταυτόχρονα, απαξιώνεται, για να συμβαδίσει φαινομενικά με τις απαιτήσεις του χρηματοδότη. Επιπλέον, είναι εμφανές εδώ ότι στο πλαίσιο της ιεραρχίας της οργάνωσης ανακύπτουν

ξεκάθαρες διακρίσεις, αφού μόνο το προσωπικό που εργάζεται «στο πεδίο» είναι αυτό που δεν έχει την επιλογή να διαπραγματευτεί το περιεχόμενο και τους σκοπούς του ρόλου του, που εκτίθεται συστηματικά σε δύσκολες ή και επικίνδυνες συνθήκες, αλλά και που χρειάζεται να δηλώνει το παρόν, ώστε να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα του προγράμματος. Στην περίπτωση που εξετάζεται εδώ, η συγκεκριμένη εργαζόμενη εξαναγκάζεται σε μία ισχνή παρουσία στο πεδίο, αφού δεν πλαισιώνεται από κάποιου είδους υλικοτεχνική, επιστημονική ή ηθική υποστήριξη για να φέρει εις πέρας την αποστολή της. Η αποπλαισίωση του ρόλου της γίνεται ακόμη πιο εμφανής στο παρακάτω απόσπασμα:

Μπορείς να το παρατηρήσεις στα παιδιά ότι δεν φαίνεται να είναι πολύ οικεία. Δηλαδή.. Ούτε με την κατάσταση αυτή, ούτε με το να βλέπουν τη δασκάλα σε αυτό το περιβάλλον, δηλαδή έχουν συνηθίσει αλλιώς... ζητάνε μονίμως, ρωτάνε για το αν θα ανοίξει το άλλο σχολείο γιατί το γνώρισαν το άλλο σχολείο, περνούσαν καλά εκεί και τους άρεσε, το να φεύγουν απ' το camp αρχικά. Βέβαια, ήταν για αυτούς πολύ σημαντικό. Το να μπαίνουν σε αυτή τη ζεστασιά, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Εμ, οπότε τώρα όλο αυτό δημιουργεί μία απόσταση και μπορείς να το... δεν μπορώ να στο εξηγήσω έτσι ακριβώς με λόγια, αλλά μπορείς να το νιώσεις πιο πολύ. Οπότε, σίγουρα έχει αλλάξει και η σχέση με τα παιδιά. Ρωτάνε κάθε μέρα, πραγματικά, ξέρεις πότε θα αλλάξει όλο αυτό; Και εμείς επίσης δεν έχουμε κάτι να τους πούμε. Γιατί ούτε εμείς ξέρουμε, ούτε εμάς μας λέει κανένας...

Στο απόσπασμα αυτό, η επισφάλεια εκδηλώνεται μέσα από αισθήσεις και συναισθήματα που εκφέρονται μέσα στο πλαίσιο της σχεσιακότητας με τα παιδιά, οι όροι της οποίας έχουν ανατραπεί σε πολλά επίπεδα, λόγω των πολλαπλών περιορισμών που έχουν προκύψει στο πλαίσιο των έκτακτων συνθηκών. Ο χώρος μάθησης δεν είναι πλέον προσβάσιμος και ο ρόλος της δασκάλας -με την ισχνή παρουσία που αναφέρθηκε παραπάνω- απαξιώνεται και από τους ίδιους τους μαθητές της, όπως υποστηρίζει, με αποτέλεσμα τη βαθμιαία αποδυνάμωση της σχέσης εμπιστοσύνης που προϋπήρχε μαζί τους. Και, μέσα στην ασάφεια των ερωτημάτων σε σχέση με το ποιος και τι φταίει για την κατάσταση αυτή που έχει εδραιωθεί και παρατείνεται επ' αόριστον μέσα στο χρόνο, δεν υπάρχουν κατάλληλες απαντήσεις για να δοθούν, όπως και δεν υπάρχει κάποιος αρμόδιος για να αναλάβει την ευθύνη για αυτήν. Βέβαια, η εργαζόμενη που εξαναγκάζεται να βρεθεί στο πεδίο, βρίσκεται υπόλογη να εισπράξει ερωτήματα που ειδάλλως δε θα είχαν απεύθυνση, αφού όλοι οι άλλοι απουσιάζουν.

Συζήτηση

Όπως συζητήθηκε εισαγωγικά, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι κατασκευάζονται μέσω των επίσημων κρατικών πολιτικών και πρακτικών ταυτόχρονα ως θύτες και ως θύματα. Το ελληνικό κράτος τους παρέχει μία προσχηματική και αποσπασματική προστασία· οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, δρώντας συμπληρωματικά ως προς αυτό, έχουν αποτελέσει τους βασικούς παρόχους υπηρεσιών υποστήριξης προς τους ασυνόδευτους ανήλικους. Τελικά, σε επίπεδο φορέα τουλάχιστον, δεν καταφέρνουν να διασφαλίσουν για τους ανηλίκους παρά μία ελάχιστη φροντίδα, με ανθρωπιστικούς όρους και καταλήγουν να εφαρμόζουν πατερναλιστικά μοντέλα σχεσιακότητας ως προς τους επωφελούμενούς τους.

Βασική αξίωση των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της παιδικής προστασίας είναι να διασφαλιστεί πως οι ανήλικοι που υποστηρίζουν είναι σε θέση να απολαύσουν θεμελιώδη δικαιώματα. Στο επίπεδο της καθημερινής εργασίας όμως, οι εργαζόμενοι/ες με τους/τις οποίες συζήτησα ανέφεραν συχνά πως έρχονται αντιμέτωποι με καταφανείς παραβιάσεις των δικαιωμάτων αυτών, όταν εκπρόσωποι των κρατικών φορέων και των αρχών, καθώς και των ίδιων των ανθρωπιστικών οργανώσεων, καταφεύγουν στην εφαρμογή βίαιων, στερητικών και, εν τέλει, απάνθρωπων πρακτικών σε σχέση με τους ανηλίκους. Φαίνεται λοιπόν ότι το ευρύτερο σύστημα παιδικής προστασίας οργανώνεται στη βάση κυβερνολογικών (Foucault, 2017), που στην καλύτερη περίπτωση χαρακτηρίζονται από ένα προσχηματικό ενδιαφέρον απέναντι στα παιδιά, και στη χειρότερη μέσα από αδιαφορία και καταστολή.

Αναλύοντας τις υπό μελέτη εργασιακές πραγματικότητες υπό το πρίσμα της βαθμιδωτής κυριαρχίας (Ong, 2005), προσπάθησα να καταδείξω το πώς ιστορικά αλληλοδιαπλέκονται τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις του ανθρωπισμού και του νεοφιλελευθερισμού στο πλαίσιο της εδραιωμένης διεθνικής κυβερνητικότητας. Διότι, εφόσον συνυπολογιστούν οι όροι και οι προϋποθέσεις στη βάση των οποίων χορηγούνται οι ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις στις μη κυβερνητικές οργανώσεις ή και στο κράτος, καθίσταται εμφανέστερο ότι οι ανάγκες των αποδεκτών της ανθρωπιστικής βοήθειας ορίζονται τελικά πάντοτε από τους παρόχους της. Εν προκειμένω, στη βάση της ευρωπαϊκής πολιτικής που εφαρμόζεται αυτή τη στιγμή, διαφαίνεται ότι στόχος δεν είναι η υποστήριξη της ένταξης των μεταναστευτικών πληθυσμών στις χώρες υποδοχής ή η ανακούφιση των νεοεισερχομένων, αλλά, αντιθέτως, η επίτευξη ελέγχου επί της μετανάστευσης και η ασφαλειοποίηση των συνόρων.

Βέβαια, το ελληνικό κράτος και οι φορείς της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν προσπαθήσει πολλές φορές να δείξουν τη συναισθηματική τους πλευρά (Laszczkowski & Reeves, 2015), ειδικά σε ό,τι αφορά το ζήτημα της προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων. Κατά καιρούς μάλιστα εντατικοποίησαν τις προσπάθειες να εφαρμόσουν νέες στρατηγικές και μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση. Και σε αυτές τις περιπτώσεις, όμως, συνεχίζει να γίνεται εμφανές πως αυτό που διακηρύσσεται, δεν εφαρμόζεται ικανοποιητικά στην πράξη, γεγονός που επισημάνθηκε και από τη συντριπτική πλειοψηφία των συνομιλητών/τριών μου.

Σε κάθε περίπτωση, λοιπόν, τα εμπόδια, οι παραλείψεις και οι παραβιάσεις που είδαμε να λαμβάνουν χώρο στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης, και με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι εργαζόμενοι, προκύπτουν εντός μίας βαθμιδωτής κυριαρχίας, την οποία οι μη κυβερνητικές οργανώσεις φτάνουν να επανατροφοδοτούν, να αναπαράγουν και να ενισχύουν. Τα προγράμματα των μη κυβερνητικών οργανώσεων βασίζονται σε βραχυπρόθεσμες χρηματοδοτήσεις, αφού στην ουσία προβλέπεται να διαρκέσουν μόνο όσο υπάρχουν κενά στο κρατικό σύστημα παιδικής προστασίας. Σημειώνεται πως οι πόροι που διοχετεύονται σε αυτά προέρχονται κυρίως από ευρωπαϊκά ταμεία και αξιοποιούνται με τρόπους συμβατούς ως προς τα συμφέροντα που εκφράζονται σε ευρωπαϊκό-ενωσιακό επίπεδο.

Αυτό που τελικά παρατηρείται είναι ότι, παρά τις όποιες αξιώσεις και προσπάθειες για την επίτευξη μίας αποτελεσματικής προστασίας των παιδιών, τα κενά του συστήματος παραμένουν. Η απουσία ενός μακροπρόθεσμου σχεδιασμού έχει ως αποτέλεσμα, τόσο οι επωφελούμενοι των προγραμμάτων, όσο και οι εργαζόμενοι σε αυτά, να διακατέχονται από ένα καθεστώς προσωρινότητας που παρατείνεται επ' αόριστον. Ταυτόχρονα, φαίνεται πως στο πλαίσιο της υπάρχουσας βαθμιδωτής κυριαρχίας, η απόδοση ευθυνών για την διαρκή αποτυχία του συστήματος και των προγραμμάτων να προστατέψουν τους ασυνόδευτους ανηλίκους είναι άτοπη, γεγονός που εγκαθιδρύει όπως είδαμε ιδιαιτέρως συγκρουσιακά εργασιακά.

Οι εργαζόμενοι/ες με τις/τους οποίες/ους συνομίλησα στο πλαίσιο της έρευνάς μου, ευρισκόμενες/οι εντός των επισφαλών πραγματικοτήτων στις οποίες εγκλωβίζονται οι πρόσφυγες και μετανάστες, αποτελούν μάρτυρες μίας απάνθρωπης μεταχείρισης και κατάφορων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είναι δυνατόν να συμβούν καθημερινά. Έχουν όλες/οι μάλιστα συνειδητοποιήσει ότι το όραμα του ανθρωπισμού για την επίτευξη του «κοινού καλού» δεν είναι δυνατό και, πολλές φορές, ούτε επιθυμητό να εκπληρωθεί σε επίπεδο οργάνωσης (Billaud &

Cowan, 2020). Άλλωστε, με την επαγγελματοποίηση και η γραφειοκρατικοποίηση του ανθρωπιστικού τομέα, οι πιο άμεσες και επιτακτικές ανάγκες των ανθρώπων, αν και εντοπίζονται από τις/τους εργαζόμενες/ους στο πεδίο, πολλές φορές καθίσταται αδύνατο να ικανοποιηθούν.

Είναι όμως σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι οι ίδιοι/ες αυτοί/ές εργαζόμενοι/ες βιώνουν έντονη εργασιακή επισφάλεια, με το εισόδημά τους να αποτελεί για πολλούς/ές το βασικό μέσο επιβίωσης. Όσο μάλιστα λιγότερες πιθανότητες θεωρεί πως έχει κάποιος/α να βρει αλλού εργασία, τόσο πιο απίθανο είναι να προβεί ανοιχτά σε διεκδικήσεις ή να αντισταθεί ακόμη και στην εκμετάλλευση από τον εργοδότη. Τέλος, οι συνθήκες που διακρίνουν τον τομέα της ανθρωπιστικής εργασίας -όπως τα ελαστικά ωράρια, η συχνή χωρική κινητικότητα, οι βραχυπρόθεσμες συμβάσεις, η σωματική και συναισθηματική εξάντληση- δικαιολογούνται στη βάση της προσωρινότητας που χαρακτηρίζει την «ανθρωπιστική κρίση». Έτσι, η όποια ανάδειξη της ανάγκης για μακροπρόθεσμο σχεδιασμό των προγραμμάτων ή για μονιμοποίηση των εργαζόμενων των μη κυβερνητικών οργανώσεων αναβάλλεται ή και χαρακτηρίζεται ως άτοπη, από τη στιγμή που οι παροντικές συνθήκες δεν επιτρέπουν τέτοιου είδους οραματισμούς.

Αυτοί/ές οι επισφαλώς εργαζόμενες/οι, εκμεταλλευόμενοι τις εγγενείς αντιφάσεις, την αποσπασματικότητα και τους περιορισμούς του συστήματος παιδικής προστασίας, επιδιώκουν να βρουν εναλλακτικούς τρόπους για να σώσουν έστω κάποιους από τους ασυνόδευτους ανήλικους που κινδυνεύουν άμεσα να υποστούν κάποια βλάβη. Μέσα από τη δράση τους αυτή καθαυτή, αλλά και μέσα από διαρκή αναστοχασμό, καταφέρνουν να εντοπίσουν και να αναδείξουν τα κενά του συστήματος παιδικής προστασίας, δημιουργώντας «τριβές» σε εκείνα τα σημεία (Tsing, 2005). Με αυτό τον τρόπο επιδιώκουν να υπενθυμίσουν στην οργάνωσή τους ή και στο ίδιο το κράτος τη δεσμευτική υποχρέωσή τους να φροντίσουν τα παιδιά υπό την ευθύνη τους.

Όπως προσπάθησα να καταδείξω, τέτοιου είδους τριβές είναι δυνατό να επιφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, στη βάση των άμεσων επιδιώξεων της/του εργαζόμενης/ου. Τα αποτελέσματα αυτά τις περισσότερες φορές έχουν πεπερασμένη διάρκεια και περιορισμένο αντίκτυπο, ενώ προϋποθέτουν μία περαιτέρω ιεράρχηση των αναγκών των ασυνόδευτων ανηλίκων, ώστε να υποστηριχθούν εκείνοι που έχουν περισσότερες πιθανότητες να διασωθούν (βλ. Fassin, 2010). Ταυτόχρονα όμως, οι ίδιες αυτές τριβές είναι πιθανό να ισχυροποιήσουν ένα κακοποιητικό σύστημα, αφού από τη στιγμή που αποκαλύπτουν ένα κενό του, το ίδιο το σύστημα μπορεί να δράσει με τέτοιον τρόπο ώστε να το συγκαλύψει. Θεωρώ λοιπόν ότι η αμφιθυμία που βιώνουμε

εγώ και οι συνομιλητές μου σε σχέση με το ρόλο μας ως εργαζόμενοι στον ανθρωπιστικό τομέα εδράζεται στην παραπάνω ακριβώς διαπίστωση.

Στις περιπτώσεις τώρα που αναλύθηκαν στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, εργαζόμενοι και εργαζόμενες χρειάστηκε να έρθουν αντιμέτωποι, ρητά ή άρρητα, αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο, με τις αντιφάσεις του πλαισίου στο οποίο εργάζονται. Κι αυτό διότι έφεραν μία αντίληψη διαφορετική από την κυρίαρχη σε σχέση με το πώς θα πρέπει να προσλαμβάνονται, να αξιοδοτούνται, να ιεραρχούνται και να απαντώνται οι ανάγκες των ασυνόδευτων ανηλίκων. Σε καμία από τις περιπτώσεις αυτές όμως οι εργαζόμενοι/ες δεν ξέφυγαν από τη χρήση, και κατά στιγμές από την οικειοποίηση, του ρεπερτορίου της βιοεξουσίας του συστήματος.

Μόνη εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, η εργαζόμενη που με αυτοσυνείδηση και κριτικά, άντλησε από τους όρους του συστήματος για να μπορέσει να εκπαιδεύσει τη συν-αισθηματική απόκριση της κοινωνικής λειτουργού της άλλης οργάνωσης, ώστε να πάψει να είναι τόσο επίπονη η επαφή του νεαρού που η τελευταία υποστήριζε με το σύστημα ασύλου. Έτσι, η συνομιλήτριά μου αμφισβήτησε τις πολιτικές και πρακτικές παιδικής προστασίας του συστήματος (βλ. αξίωση για ατομική ευθύνη) και καθοδήγησε την κοινωνική λειτουργό, ώστε να αναζητήσει ουσιαστικούς τρόπους για να ικανοποιηθούν οι άμεσες και επιτακτικές ανάγκες του νεαρού. Με αυτή την κίνηση, επεδίωξε να επανηθικοποιήσει τη συνάδελφο και, ταυτόχρονα, να προβληματοποιήσει το πλαίσιο λειτουργίας της άλλης μη κυβερνητικής της οργάνωσης.

Επιπλέον, η παρούσα έρευνα καταπιάστηκε και με διαστάσεις της ηθικής συναισθηματικής εργασίας που οι εργαζόμενες/οι χρειάζεται να καταβάλλουν. Αυτού του είδους η εργασία ήταν ιδιαίτερα εμφανής σε στιγμές που οι εργαζόμενοι έρχονταν αντιμέτωποι με ηθικά διλήμματα, όταν χρειάστηκε να αποφασίσουν εάν θα συναινέσουν ή εάν θα αντισταθούν στους όρους εξουσίας που έθετε το πλαίσιο εργασίας τους. Η μη βίαιη αντίσταση στις στρατηγικές συμμόρφωσης στην περίπτωση της εργαζόμενης του ενός ξενώνα, η απόφαση να γίνει το μάθημα παρά την ένταση με το φύλακα στην πτέρυγα στην περίπτωση της προστατευτικής φύλαξης, η ισχνή παρουσία της εκπαιδευτικού στο πεδίο όταν δεν υπήρχε μέρος για να φιλοξενηθούν τα μαθήματα, είναι μόνο κάποιες από τις στιγμές που καταδεικνύουν τα συναισθήματα επιφορτίζουν τον εργαζόμενο και επικαθορίζουν το πλαίσιο εργασίας του.

Κλείνοντας, θα ήθελα να παραθέσω και μία καταληκτική, αναστοχαστική παρατήρηση. Ότι δηλαδή, η διπλή ιδιότητά μου, ως ανθρωπολόγος και ως εργαζόμενη στον ανθρωπιστικό τομέα, άλλες φορές με δυσκόλεψε και άλλες φορές με ευνόησε

κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς. Σίγουρα με διευκόλυνε στο να κατανοήσω τις καθημερινές, πρακτικές διαστάσεις που έφεραν στη συζήτηση οι συνομιλήτριες/ές μου, αφού κι εγώ έχω εργαστεί στα ίδια ή σε παρεμφερή πεδία με εκείνες/ους. Αυτό που με δυσκόλεψε όμως ήταν το να πειθαρχήσω τη σκέψη μου, την εμπειρία μου και το συναίσθημά μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Διότι, οι μαρτυρίες που κατατέθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν συναισθηματικά έντονες, ενώ τα γεγονότα που ανασύρθηκαν και αναλύθηκαν ήταν ιδιαίτερα βίαια. Συνολικά όμως το παρόν ερευνητικό εγχείρημα, με βοήθησε να κατανοήσω σε νέα βάση και με ένα συνολικότερο τρόπο τις δυναμικές διαστάσεις της ανθρωπιστικής εργασίας και του τρόπου που αλληλοδιαπλέκεται και επικαθορίζει το σύστημα παιδικής προστασίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agamben, G. (2005). *Homo Sacer: Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή*. Αθήνα: Scripta.
- Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο Όριο: Δοκίμια για το Σώμα, το Φύλο και τη Βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Αθανασίου, Α., & Τσιμουρή, Γ. (2013). Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Β/Γ*(140-41), 3-37. doi: [10.12681/grsr.54](https://doi.org/10.12681/grsr.54)
- Altman, T. (2018). *The political potential of responsibility in domestic humanitarianism*. Public Anthropologist blog, available at <http://publicanthropologist.cmi.no/2018/10/18/the-political-potential-of-responsibility-in-domestic-humanitarianism/>.
- Altman, T. (2020). Making the state blush: Humanizing relations in an Australian NGO campaign for people seeking asylum. *Social Analysis*, 64(1), 1-23. doi: [10.3167/sa.2020.640101](https://doi.org/10.3167/sa.2020.640101)
- Audet, F. (2015). From disaster relief to development assistance: Why simple solutions don't work. *International Journal*, 70(1), 110–118. doi: [10.1177/00220702014562595](https://doi.org/10.1177/00220702014562595)
- Balibar, E. (1998). The Borders of Europe. In P. Cheap & B. Robbins (Eds.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation* (pp. 216-232). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Berghs, M. (2014). The new humanitarianism: Neoliberalism, poverty and the creation of disability. In M. Gill & C. J. Schlund-Vials (Eds.), *Disability, Human Rights and the limits of humanitarianism* (pp. 27-44). London & New York: Routledge.
- Billaud, J., & Cowan, J. K. (2020). The bureaucratisation of utopia: Ethics, affects and subjectivities in international governance processes. *Social Anthropology*, 28, 6-16. doi: [10.1111/1469-8676.12750](https://doi.org/10.1111/1469-8676.12750)
- Cabot, H. (2013). The social aesthetics of eligibility: NGO aid and indeterminacy in the Greek asylum process. *American Ethnologist*, 40, 452-466. doi: [10.1111/amet.12032](https://doi.org/10.1111/amet.12032)
- Cabot, H. (2015). Crisis and continuity: A critical look at the 'European refugee crisis.' *Allegra Laboratory Net*, 10 November. <http://allegralaboratory.net/crisis-and->

- [continuity-a-critical-look-at-the-european-refugee-crisis](#) (accessed 2 February 2021).
- Cabot, H. (2016). 'Contagious' solidarity: Reconfiguring care and citizenship in Greece's social clinics. *Social Anthropology*, 24(2), 152-166. doi: [10.1111/1469-8676.12297](#)
- Cabot, H. (2018). The European refugee crisis and humanitarian citizenship in Greece. *Ethnos*, 84(5), 747-771. doi: [10.1080/00141844.2018.1529693](#)
- Cabot, H. (2019). The Business of Anthropology and the European Refugee Regime. *American Ethnologist*, 46(3), 261-275. doi: [10.1111/amet.12791](#)
- Crafter, S., & Rosen, R. (2020). Care in a refugee camp: A case study of a humanitarian volunteer in Calais. In E. Fiddian-Qasmiyeh (Ed.), *Refuge in a Moving World: Tracing refugee and migrant journeys across disciplines* (pp. 228-243). London: UCL Press.
- DeGooyer, S., Hunt, A., Maxwell, L., & Moyn, S. (2018). *Το δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα* (B. Πούλιος, Μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- De Graeve, K. (2015). Classed Landscapes of Care and Belonging: Guardianships of Unaccompanied Minors. *Journal of Refugee Studies*, 30 (1), 71-88. doi: [10.1093/jrs/fev011](#)
- De Graeve, K., Vervliet, M., & Derluyn, I. (2017). Between immigration control and child protection: Unaccompanied minors in Belgium. *Social Work and Society*, 15(1), 1-13. Retrieved from: <https://biblio.ugent.be/publication/8530221/file/8530222> (accessed 5 March 2020)
- Digidiki, V., & Bhabha, J. (2017). *Emergency within an emergency: The growing epidemic of sexual exploitation and abuse of migrant children in Greece*. Boston, MA, USA: FXB Center for Health and Human Rights at Harvard University.
- Duffield, M. (2001). Governing the borderlands: Decoding the power of aid. *Disasters*, 25(4), 308-320. doi: [10.1111/1467-7717.00180](#)
- Ellis, C., Adams, T.E., & Bochner, A.P. (2011). Autoethnography: An overview. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 36(4), 273-290. doi: [10.12759/hsr.36.2011.4.273-290](#)
- Engebrigsten, A. (2003). The child's – or the state's – best interests? An examination of the ways immigration officials work with unaccompanied asylum seeking

- minors in Norway. *Child & Family Social Work*, 8(3), 191–200. doi: [10.1046/j.1365-2206.2003.00280.x](https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00280.x)
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2016). *Διαχείριση της προσφυγικής κρίσης: Χρηματοδοτική στήριξη της ΕΕ στην Ελλάδα*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160412/factsheet_managing_refugee_crisis_eu_financial_support_greece_-_latest_update_el.pdf
- Fassin, D. (2005). Compassion and repression: The moral economy of immigration policies in France. *Cultural Anthropology*, 20(3), 362–387. doi: [10.1525/can.2005.20.3.362](https://doi.org/10.1525/can.2005.20.3.362)
- Fassin, D. (2010). Heart of humaneness: The moral economy of humanitarian intervention. In D. Fassin & M. Pandolfi (Eds.), *Contemporary states of emergency: The politics of military and humanitarian interventions* (pp. 269–294). New York: Zone Books.
- Fassin, D. (2011). Η ανθρωπιστική δράση ως πολιτική της ζωής (Μ. Λαλιώτης, Μτφρ.). Στο Α. Αθανασίου (Επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*. Αθήνα: Νήσος.
- Fassin, D. (2015). Introduction: Governing Precarity. In D. Fassin (Ed.), *At the heart of the state: The moral world of institutions* (pp. 1–11). London: Pluto Press.
- Fechter, A. M., & Hindman, H. (Eds.) (2011). *Inside the everyday lives of development workers: The challenges and futures of aidland*. Sterling, VA: Kumarian Press.
- Fechter, A. M. (2016). Aid work as moral labour. *Critique of Anthropology* 36(3), 228–243. doi: [10.1177/0308275X16646837](https://doi.org/10.1177/0308275X16646837)
- Feldman, I., & Ticktin, M. (2010). Introduction. In I. Feldman & M. Ticktin (Eds.), *In the name of humanity: The government of threat and care* (pp. 27–57). Durham: Duke University Press.
- Ferguson, J., & Gupta, A. (2005). Spatializing states: Towards an ethnography of neoliberal governmentality. In J. X. Inda (Ed.), *Anthropologies of modernity: Foucault, governmentality, and life politics* (pp. 105–134). London: Blackwell Publishing.
- Fili, A., & Xythali, V. (2017). The continuum of neglect: Unaccompanied minors in Greece. *Social Work & Society*, 15(2), 1–14. Retrieved from: <https://www.socwork.net/sws/article/view/521/1022> (accessed 2 January 2021)

- Foucault, M. (2017). *Φυλακή // Κυβερνολογική. Δύο κείμενα*. Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες.
- Guilhot, N. (2012). The anthropologist as witness: Humanitarianism between ethnography and critique. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 3(1), 81-101. doi:[10.1353/hum.2012.0002](https://doi.org/10.1353/hum.2012.0002)
- Hoffmann, S. (2016). A sovereign for all: The management of refugees as nation-state politics. In A. De Lauri (Ed.), *The politics of humanitarianism: Power, ideology and aid* (pp. 147-174). London: I. B. Tauris.
- Hopkins, P. (2008). Ethical issues in research with unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies* 6(1), 37-48. doi: [10.1080/14733280701791884](https://doi.org/10.1080/14733280701791884)
- Inda, J. X. (2005). Analytics of the modern: An introduction. In J. X. Inda (Ed.), *Anthropologies of modernity: Foucault, governmentality, and life politics* (pp. 1-22). London: Blackwell Publishing.
- Jakimow, T. (2018). Being harmed while doing good: Affective injuries in a community development programme, Medan, Indonesia. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 24, 1-18. doi: [10.1111/1467-9655.12860](https://doi.org/10.1111/1467-9655.12860)
- Johnson, C. G. (2011). The urban precariat, neoliberalization, and the soft power of humanitarian design. *Journal of Developing Societies*, 27(3-4), 445-475. doi: [10.1177/0169796X1102700409](https://doi.org/10.1177/0169796X1102700409)
- Καψάλη, Α., & Μεντίνης, Μ. (2018). *Ψυχολογίες Συμμόρφωσης: Σημειώσεις πάνω στον ψυχολογικό έλεγχο του μεταναστευτικού*. Αθήνα: Oposito.
- Khosravi, S. (2016). Engaging anthropology: An auto-Ethnographic approach. In T. Bringa & S. Bendixsen (Eds.), *Engaged Anthropology: Views from Scandinavia* (pp. 41-60). Palgrave Macmillan. doi: [10.1007/978-3-319-40484-4](https://doi.org/10.1007/978-3-319-40484-4).
- Kothari, U. (2005). Authority and expertise: The professionalisation of international development and the ordering of dissent. *Antipode*, 37(3), 425-446. doi: [10.1111/j.0066-4812.2005.00505.x](https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2005.00505.x)
- Kravva, V. (2014). Politicizing hospitality: The emergency food assistance landscape in Thessaloniki. *Hospitality & Society*, 4(3), 249-274. doi: [10.1386/hosp.4.3.249_1](https://doi.org/10.1386/hosp.4.3.249_1)

- Laszczkowski, M. & Reeves, M. (2015). Introduction: Affect and the anthropology of the state. In M. Laszczkowski & M. Reeves (Eds.), *Affective states: entanglements, suspensions, suspicions* (pp.1-14). New York: Berghahn.
- Lems, A., Oester, K., & Strasser, S. (2019). Children of the crisis: Ethnographic perspectives on unaccompanied refugee youth in and en-Route to Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(2), 315-335. doi:[10.1080/1369183X.2019.1584697](https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584697)
- Mai, N. (2018). *Mobile orientations: An intimate autoethnography of migration, sex work, and humanitarian borders*. USA: The University of Chicago Press.
- Μακρυνιώτη, Δ. (2019). Εισαγωγή - Επιθυμητές και ανεπιθύμητες παιδικές ηλικίες: πρακτικές αποτίμησης του "άλλου" παιδιού. Στο Δ. Μακρυνιώτη & Ο. Διδυμιώτης (Επιμ.), *Παιδικές ηλικίες σε κίνηση* (σσ. 6-30). Αθήνα: Νήσος.
- Maldonado, J., & Schuller, M. (2016). Disaster capitalism. *Annals of Anthropological Practice*, 40(1), 56–66. doi: [10.1111/napa.12088](https://doi.org/10.1111/napa.12088)
- Malkki, L.H. (2010). Children, humanity, and the infantilization of peace. In I. Feldman & M. I. Ticktin (Eds.), *In the name of humanity: The government of threat and care* (pp. 58-85). Duke University Press.
- Malkki, L. H. (2015). *The need to help: The domestic arts of international humanitarianism*. Harrogate: Duke University Press.
- Manesi, D., Liapi, M., & Gousetis, I. (2021). *Girls on the move in Greece*. Athens: Diotima & Save the Children. Retrieved from: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/Diotima-GirlsOnTheMove-1.pdf>
- McLeigh, J. (2013). Protecting children in the context of international migration: Children in migration require greater protection from violence, exploitation, and discrimination. *Child Abuse & Neglect*, 37(12), 1056–1068. doi: [10.1016/j.chiabu.2013.10.011](https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.10.011)
- Merry, S. E. (2006). Transnational human rights and local activism: Mapping the middle. *American Anthropologist*, 108(1), 38–51. doi: [10.1525/aa.2006.108.1.38](https://doi.org/10.1525/aa.2006.108.1.38)
- Muehlebach, A. (2011). On affective labor in post-Fordist Italy. *Cultural Anthropology* 26(1), 59–82. doi: [10.1111/j.1548-1360.2010.01080.x](https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2010.01080.x)
- Muehlebach, A. (2012). *The moral neoliberal: Welfare and citizenship in Italy*. Chicago: University of Chicago Press.

- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the state: Secularism and public life in Turkey*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ong, A. (2005). Graduated sovereignty in South-East Asia. In J.X. Inda (Ed.), *Anthropologies of modernity: Foucault, governmentality, and life politics* (pp. 83-104). London: Blackwell Publishing.
- Papataxiarchis, E. (2016). Unwrapping solidarity? Society reborn in austerity. *Social Anthropology*, 24(2), 205-210. doi: [10.1111/1469-8676.12309](https://doi.org/10.1111/1469-8676.12309)
- Pascucci, E. (2018a). The local labour building the international community: Precarious work within humanitarian spaces. *EPA: Economy and Space*, 51(3), 743-760. doi: [10.1177/0308518X18803366](https://doi.org/10.1177/0308518X18803366)
- Pascucci, E. (2018b). Who welcomes? The geographies of refugee aid as care work – commentary to Gill. *Fennia*, 196(2), 236–238. doi: [10.11143/fennia.76588](https://doi.org/10.11143/fennia.76588)
- Ρακόπουλος, Θ. (2014). Άτυπη και ανεπίσημη οικονομία αλληλεγγύης στην «εν κρυπτώ» κοινωνική πρόνοια της κρίσης. *Σύγχρονα Θέματα*, 120, 16-24. Ανακτήθηκε από: <https://www.synchronathemata.gr/atipi-ke-anepisimi-ikonomia-allilengiis-stin-en-kripto-kinoniki-pronia-tis-krisis/>
- Rakopoulos, T. (2015). The solidarity economy in the Greek crisis: Movementality, economic democracy and social reproduction. In K. Hart (Ed.), *Economy for and against democracy* (p. 161-181). London: Berghahn.
- Redfield, P. (2010). The verge of crisis: Doctors without borders in Uganda. In D. Fassin & M. Pandolfi (Eds.), *Contemporary states of emergency: The politics of military and humanitarian interventions* (pp. 173-196). New York: Zone Books.
- Ροζάκου, Κ. (2008). «Κοινωνικότητα» και «κοινωνία αλληλεγγύης»: Η περίπτωση ενός εθελοντικού σωματείου. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 95-120. doi: [10.12681/hpsa.14467](https://doi.org/10.12681/hpsa.14467)
- Rozakou, K. (2016). Socialities of solidarity: Revisiting the gift taboo in times of crises. *Social Anthropology*, 24(2), 185-199. doi: [10.1111/1469-8676.12305](https://doi.org/10.1111/1469-8676.12305)
- Rozakou, K. (2017a). Nonrecording the “European refugee crisis” in Greece: Navigating through irregular bureaucracy. *Focaal*, 77, 36-49. doi: [10.3167/fcl.2017.770104](https://doi.org/10.3167/fcl.2017.770104)
- Rozakou, K. (2017b). Solidarity#humanitarianism: The blurred boundaries of humanitarianism in Greece. *Etnofoor*, 29(2), 99-104. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26296172>

- Ροζάκου, Κ. (2018). *Από «αγάπη» και «αλληλεγγύη»: Εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Roth, S. (2012). Professionalisation trends and inequality: Experiences and practices in aid relationships. *Third World Quarterly*, 33(8), 1459-1474. doi: [10.1080/09700161.2012.698129](https://doi.org/10.1080/09700161.2012.698129)
- Σαράντου, Ε., & Θεοδοροπούλου, Α. (2019). *Παιδιά έρμαια - Εθνική μελέτη: Αποκλεισμός και εκμετάλλευση των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, Παράρτημα Ελλάδας. Ανακτήθηκε από: <https://rosalux.gr/el/publication/paidia-ermaia-ethniki-meleti>
- Σίμογλου, Α. (2018). Δουλεύοντας για τους πρόσφυγες: Μετασχηματισμοί της εργασίας στο δημόσιο τομέα [Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας]. Πάνδημος.
- Σπυροπούλου, Α. Μ. (2016). *Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως πρόσφυγες και μετανάστες: Διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό νομικό πλαίσιο – νομολογία και διοικητική πρακτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Στόλερ, Λ. Α. (2018). Συν-αισθηματικά κράτη. Στο Ε. Αβραμοπούλου (Επιμ.), *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό: Υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο* (Ο. Τσιάκαλου, Μτφρ.) (σσ. 251-284). Αθήνα: Νήσος.
- Συνήγορος του Πολίτη. (2018). *Τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται στην Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση 2018*. Ανακτήθηκε από: <https://www.synigoros.gr/resources/docs/ee2018-kdp-dikaiom-paid-pou-metakin.pdf>
- Ticktin, M. (2011). *Casualties of care: Immigration and the politics of humanitarianism in France*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ticktin, M. (2016). Thinking Beyond Humanitarian Borders. *Social Research: An International Quarterly*, 83(2), 255-271. Retrieved from: <https://www.muse.jhu.edu/article/631162>
- Tsing, A. L. (2005). *Friction: An ethnography of global connection*. Princeton: Princeton University Press.
- Tsitselikis, K. (2018). Refugees in Greece: Facing a multifaceted labyrinth. *International Migration*, 57(2), 158-175. doi: [10.1111/imig.12473](https://doi.org/10.1111/imig.12473)
- Wernesjö, U. (2012). Unaccompanied asylum-seeking children: Whose perspective? *Childhood*, 19(4), 495-507. doi: [10.1177/0907568211429625](https://doi.org/10.1177/0907568211429625)